

حکومتا ههريما کوردستاني - عيراق
وهزارهتا پهروهردي
پيښه بهريا گشتي يا پروگرام و چاپه مه نيا

مافين مروقي

بو پولا دهی نامادهی و پيشه یی

ناماده کړن

همه سالح همه نه مين چينه ر علي جولا
د. سالار همه سور باسیره وشيار مسته فا خال

هاتيه کرمانجی کړن ژايی

قيس صباح حميد کروان مصطفى مصطفى سفر اسماعيل عبدالله
فواز عبدالقهار عبدالله كاظم سلمان عبدالله ابراهيم خالد محمود

پيداچوونا زمانی

محمد عبدالله احمد

پيداچوونا زانستی

شکر حاجي محمد طاهر

سہریہ رشتی زانستی یی چاپی: قیس صباح حمید
سہریہ رشتی ہونہری یی چاپی: عثمان پیرداود کواز - سعد محمد شریف صالح
تایپکرن: سعد محمد شریف صالح
دیزاین: عدنان احمد خالد
بہرگ: زاگروں محمود عرب
جیبہ جیکرنا بزارہ کرنا ہونہری: عدنان احمد خالد

پشکا ئىكى

مىژوويا مافى مرقى

تهوهري ئىكى

كورتىهكا دىرۆكى:

ل پەيدا بوونا جفاكى مروقاتىي و دەرگەفتنا تىگەھىن ملكدارىي و بەروژە وەندى و دەستەھلاتى، ھەفركى. وشەروپىكدا دانان دەستپىكر و دوو جەنگىن شەپىن جىھانى ژى لى پەيدا بوون، وان ھەردو جەنگان كارساتىن مەزن يىن وەسا ژى پەيدا بوون كو ب مليونان كەسان گيانى خو ژ دەستدا ھەرزى ئاقل دارىن جىھانى ھەست ب وان پىشلىكارىين مەزن كرن كو دژى مروقى و مروقاتىي دھاتنە كرن و دەھىنە كرن، ب تايبەت د دەمى شەر ونە ئاراميان دا، لەورا پىكولا دانانا سىستەمەكى وەسا كر كو راددەكى بو وان پىشلىكارىان ب دانن..... ب وان ئەگەرەن ھزر ل دانانا چەند بىنەمايەكان كر ھەتا مافى تاكەكەسى وخەلكى سقىل وپىن شەرنەكەر بەھتە پاراستن وسوزا پىگىرى بوونا دەستەھلات داران ژى ب وان بىنەمايىن سەرەكى وەر بگرن.

ساللا (۱۲۱۵)، خەلكى ئىنگلتەرا بەلگەنامەك ب فەرمانرەوايىن خودا بوو موھر كرن كو چەند مافەكەين مروقى تىدا ديار كر بوون، ئەو پەيماننامە ب (ماگناكارتا)^(۱) ئانكو (پەيماننا مەزن) يا بەرنىاس بوو.

دچەرخى (رېنىسانسى) ژى دا، ل ئەورۇپا كومەكا زەلامىن زانا وھونەرمەند وھەژى پەيدا بوون، ھزرەكا وەسا يا گرنگ دارشت كو سەر جەم مروقاىەتى ھزاندا وروڤەكى مەزن درىخوشكرن وگەشەيىدان وچەسپاندنا مافى مروقى ژى دا دىت.

---

(۱) ساللا (۱۲۱۵) دەسھەلاتا پاشايەتى ل ئىنگلتەرا زور لاواز بوو ب تايبەتى پىشتى پىشكارىكرنا ئىنگلتەرا شەرى خاچ بەرستان دا وتىكشكاندنا كەنىسا كاسۆلىكى ئەف كارە بوويە ئەگەرئ نەرازىبوونى دناقبەرا خانە دانان وسويارچاكاندا، ژلايەكى دىترفە ئاكنجىين باژىران دژى دەسھەلاتا پاشاى رابوون ونەچار كىرەپەيماننامەكى دگەل ئىمىزا بكن ب نافى (ماگناكارتا = پەيماننا مەزن)، ئەو پەيمان ژ (۶۲) بەندان پىكەت بوو، ژوان بەندان: رىكخستنا باجى زىندان نەكرنا چ كەسان بەرى كو ياسا رىكى بدەت دەستپورنە دان دكاروبارين دادگەھان دا ھەردەمى پاشايى پىگىر نەبىت ب وئ ياسايى بو خانەدانان و دەرەبەگان ھىيە دژى وى ب راوەستن.

ساللا (۱۶۴۲)، (لۆليقهر كرومىل)^(۱) سەرکردايەتيا شۆرەشەكا بورجوازى يا ديموكراتى ل ئىنگلتەرا دكر وپاشا (شارلى ئىكى) ژناقبر وپەرلەمانەك پىك ئىنا، وى پەرلەمانى د ساللا (۱۶۸۹) دا چەند بنەمايەككىن وەسادارشتن كو ئارمانجا وى كىمكرنا دەسھەلاتا پاشاتىي وپشتەقانىكرنا ئازادىيىن كەساتى بوو، ھەر دوى سەردەمى دا فەيلەسوفەكى مەزن ب ناقي (جۆن لۆك) پەيدا بوو، بوچوون ونقىسىن ئىن خۇ دسى خالان دا كۆ مكرىنە:

۱-ياسايىن سروشتى، بى جودا ھيا رەگەز، ئايىن.... ھتد، درىكا ھش وپىران قە، ب رىكا ئەزموونان وھەستىن مە دەيتە نياسىن.

۲-دانانا بەنداتىي (بەنياتى) ب كارەكى نەرەوا.

۳-ھەمى كەس بۇ پاراستنا ژيان و ئازادىي د ماف و ئەركان دا وەك ھەقن.

راگەھاندنا سەربەخۇيا ئەمريكا، ل (۴) ئ تىرمەھا (۱۷۷۶ز) دا، بۇ ئىكەمىن جارداكوكى ل راستىيەكى دەيتە كرن كو مروف ژ دايكبوونا وان قە دىەكسانن وخودايى مەزن ھندەك مافىن بنەجھ پى دايىنە، وەك مافى ژيانى، وئازادىي، وگەريان ل دويىف بەختەوهرىي، حكوومەت ژى ژپىخەمەت د دەستقەئىنانا فان مافان دا ھاتىنە دروستكرن.سىزەدە ويلايەتان ژ ويلايەتتىن ئىكگرتىيىن ئەمريكى دەستوورى بنەرتى خۇ گوھورى وھەشتىن دى ژى ئەو راگەھاندنا مافى مروقى دئىخستەن سەر دەستوورى دەقەرئىن خۇ، ھەمىان مافىن تاكەكەسى ب گرنگى (داناي نە) و دبىژن ئەقە ئازادىيىن سەرەتايىن مەدەنىنە (سقىل).

---

(۱) سىياسەتمەدارەكى ئىنگلىزى و ئەندام پەرلەمان بوو وسەرکردايەتيا بزاڭەكا بەرھنگارىي دكر دژى پاشا، ل ساللا (۱۶۴۲) شەرى نافخويى ئىنگلتەرا دناقبرەرا پشتەقانىن پاشاى ولايەنگرىن پەرلەمانى دەستپىكر و ل ساللا (۱۶۴۵) ب سەرۇكاتيا (لۆليقهر كرومىل) سەرکەفتەكا مەزن ب دەستقەئىنا.

شۆرەشا فرەنسا ل تیرمه‌ها (۱۷۸۹) سەرهلدا بوو. د مه‌ها ته‌باخا هه‌مان سال دا جقاتا گهل (په‌رله‌مان) هاته‌ دامه‌زاندن. ئەه‌ق جقاتی مفا ژه‌ردو نموونین بریتانیا و ئەمریکا د بیاقی مافی مروقی دا وەرگرت، ژبلی هندئ مفايه‌کی زور ژي ژ (به‌ر هه‌مین) هه‌ر سی ه‌زمه‌ندین فرەنسی (جان جاک رو‌سو^(۱)، فولتیر^(۲)، مونتسکیو^(۳)) وەرگرت. ئەه‌ق جقاتی مافی مروقی وه‌ه‌قوه‌ لاتیبوونی ب (۱۷) به‌ندان راگه‌هاند د سالاً (۱۷۹۱) ژي دا ئیخستی یه‌ دناف ده‌ستووری فرەنسادا.

ریکه‌فتنناما (لاهای) سالاً (۱۸۹۹)، ئەو راگه‌هاندن و ریکه‌فتننامه‌ ب خوفا گرتن کو پیدقی یه‌ د ده‌می شه‌ران دا به‌ینه‌ په‌یره‌وکر، ژوانا ریکه‌فتنناما لهای (۱۸۸۹) وریکه‌فتنناما (۱۹۰۷) یاتایبه‌ت ب ب ده‌می شه‌رانقه، ژ شیواژین ریکه‌ختنا خه‌لکی وب کارنه‌ئینانا چه‌کین کومکوژ وقه‌ده‌غه‌کرنا وان وچه‌وانیا سهره‌ده‌ریا شه‌ره‌که‌ران وپارستنا گیانی هه‌قوه‌لاتیین سقیل وده‌زگه‌هین مه‌ده‌نی.

ئەو ریکه‌فتننامه‌ گریدایه‌ ب پاراستنا مافی مروقی قه‌ د ده‌می شه‌ر وپیکداداناندا، به‌حسی پاراستنا ئیخسیر وبریندان دکه‌ت، د سالاً (۱۹۰۷) ده‌ستکاری د ده‌قی ریکه‌فتنامی داکریه‌ وگرنگیه‌کا زیده‌تر ب بریندارین شه‌ران

---

(۱) جان جاک رو‌سو: (۱۷۱۲ — ۱۷۷۸) نفیسه‌ره‌کی فرەنسی یه‌ وپه‌رتووک دبیا قین فه‌سه‌لفه‌ وکۆمه‌لایه‌تی داناینه، تیدا به‌حسی چاکیا مروقی کریه‌ وداخازا فه‌گه‌ریانئ بۆ سروشتی دکه‌ت ژبه‌ره‌ه‌مین وی (په‌یمانا کومالایه‌تی، ئەمیل، دانپیدان) بنه‌مایین ه‌زر وبریین وی کاریگه‌ریا خو دشۆرەشا فرەنسی دا هه‌بوو.

(۲) فولتیر: (فرانسوا ماری ئەرواس) (۱۶۹۴ — ۱۷۷۸) ژدایک بووی پاریسه، نفیسه‌ره‌کی بلیمه‌تی فرەنسی یه‌ سه‌ره‌کردایه‌تیا بزافا فه‌لسه‌فا ماتریالی کریه‌ و به‌ر هنگاری ده‌سه‌لاتا ئایینی و مه‌ده‌نی بوویه‌ وره‌خنه‌ لی گرتی یه‌. شعر ومیژوو وشانۆ ونامه‌ لیگه‌وه‌ژین وه‌له‌سه‌فه‌ نفیسی یه‌.

(۳) مونتسکیو: (۱۶۸۹ — ۱۷۷۵) ژمه‌زنه‌ ه‌زمه‌ندین فرەنسی یه‌ په‌رتووکا (گیانی یاسایان) ژ مه‌زنترین به‌ره‌ه‌می وی یه‌ کو تیدا داکوکی ل سه‌ر جوداکرنا ده‌سه‌لاتا (یاسادانان، جیبه‌جیکر، دادوهری) کریه‌. مونتسکیو ژ پیخه‌مه‌ت دابینکرنا نازادی و دادوهری، داخاکر ب شیواژی سیسته‌می ئینگلیزی یی سه‌رده‌می کو مونتسکیو ب باشتترین جوړین هوکمی دزانی، پاشا وته‌خا نۆرستوکران وته‌خا گشتی هه‌فیشکیا هوکمی بکه‌ن.

و ئىخسىر وخەلكى سقىلى وئ دا. ول دويىف داڭى ساللا ۱۹۴۹) ل جنىف ل سەر چوار خالىن گرنگ رېكەفتن، ئەوڭى پاراستنا بريندارين شەران، ئىخسىر، جەين پىرۇز، جەين مەدەنى.

پروٹوكۇلەك بۇقەدەغەكرنا ب كارئينانا گازين ژەھراوى وماددين بەكتريؤلۇڭى، كوب ئامرازى شەرى درندانە ددانا، ل جنىف ئىمزاكر.

راھىنان

- د دەمى ھەردو شەرىن جىھانى وشەر وپىكدانين دى دا، مافى تاكه كەسى وەكو پىدقى دەھتە پاراستن؟
- كوشتن وكافلكارىي ھەر سقىلەك قەدگرت؟
- بۇ راگرتنا كافلكارى وئەو نەرەوايىن دڭى جەين پىروزدكر، چ ھاتىە كرن؟
- ژبلى دەولەتتىن زيان قىكەفتى لايەنى دىتر ل سەر نەرەوايەتيا شەرى نەرازيبووينە؟

تەۋەرى دوۋى

قۇناغىن پاراستنا مافىن مرۇقى:

پاراستنا مافى مرۇقى، ل دويىف پيشكەفتن و بەرەف پيشقەجوونا جقاكى مرۇقاتىن، ئەف قۇناغە ب خۇقە ديتىنە: قۇناغا رەۋشت و تىتالان، قۇناغا ياسايى، قۇناغا دەستوورى، قۇناغا نىقەدەولەتى.

قۇناغا رەۋشت و تىتالان:

دشېن بېژىن، مافى مرۇقى ب شېۋى رەۋشت و تىتالان دناف جقاكى داھە بوۋىە، ئەۋزى ب ئەگەرئ نەبوونا ياسايا نقيساكى. د بىنەرەت دا ژى تىتال ژ دوو بىنەمايىن سەرەكى پىك دەيت:

ئىك: بىنەمايى ماددى، پىكھاتى يە ژدووبارەكرنا كرىارەكى يان نەكرنا كرىارەكى دىبافەكى دياركرى دا.

دوو: بىنەمايى مەعنەۋى، پىكھاتىە ژ باۋەرنىنان ب كرن يان نەكرنا كارەكى كو پىگىرى بوون پىقە پىدقى يە.

دكەقن دا جقاك ژ چەند خىزانەكان پىكھات بوو، لەۋرا كى ژ وانا خودان دەسەلەت ۋەيز بايە، فەرمانيىن ۋى ژلايى خەلكى قە جھى ياسايا ئەقرو دگرت. رويدانا ھەرگىرەكە جقاكى دا ئاراستە ۋى دكروئەۋى ژى برىارا خۆل سەرددا ئىدى كەسى ژى بۆ ۋى نەبوو بەرھىنگارىا برىارا ۋى بيت... د دويىف دا ئەۋ خودان دەسەلەت بوو دھۆز وخىلى دا، نافى سەرۆك ھۆز يان سەرۆك خىل لى دانايە... پىشتى چاندىن پەيداۋوۋى وب رىقەبەرنا ھۆكارىن بەرھەمئىنانى، زال دەستان (متسلط) ل دويىف تىتالان جقاكى خۆب رىقەدەر وزىدەتر ھزرل بەروژەۋەندىيىن خۆدكر ژبەر ژەۋەندىا خەلكى دىتر. ژبەر قى چەندى جقاكى ۋى سەردەمى

د ئەنجام دا دوو چينين سەرەكى تيدا سەرهلدان، ئەوژى چينا بەندان وچينا ئورستوكراتى بوون، يائيكي نزمترین و يا دووئ بلندترین چين بوو. دناقبهرا قان دووچينان دا زيده وكييم چينين ديتر سەرهلداينه، ئەوان ژى ل دويف دوپرى ونيژيك ياوان ل دەسهلاتئ هاتينه جوداكرن، وەكو كەسەكى ب جەرگ وژيھاتى كو ريڤهەبەري كارين وان بيت يان ب رينا ژن وژنخوازي پويته پيدايت.

ئانكو قوناغا تيتالان قوناغەكە تيدا ماف ب ريكا تيتالان قە دەاتنە پاراستن وھيشتا ياسايا نفيسكى د وى دەمى دا نەبوو، بەلى ئەفەژى وئ ناگەھينيت كو پشتى پەيدابوونا ياسايا نفيسكى تيتال ب تەمامى رولئ وئ نەمابيت، بگرە ھەتا نھول ھندەك جھان تيتالان رولئ خويئ ھەى دقئ بياقى دا.

د قئ قوناغئ دا، ئەگەر نەبيژين ھەمى ماف دپيشلكرى نە، ئانكو كييمترین مافئ مروقي تيدا دپاراستينه، چونكى بەردەوام ماف بو خودان ھيزابوويه. ھەرب وى حوكمى چقاك دوى دەمى دا چينايەتيەكا گەلەك ئاشكرا ياپيڤە ديار بوويه. بەند نزمترین وبيبارترین چين بوو، وئەوين كو دئازاد بوون ژى سيفەتا ھەفوەلاتيبوونئ ھەبايە چەند مافەك وان ھەبووينە، وەك: مافئ ژيانئ، مافئ ملكداريئ، مافئ پيكنينا خيزانئ، مافئ ھەبوونا بەندان، بەلكو وەك تيتالەك دپاراستى وديپەرەوكرينه، لەورا ھەر پيشلكرنەكا قان مافان گەلەك ب ساناهى وئاسايى بوويه. د دويف دا ژبەر پيشقەچوونا مەدەنيەتئ و ب دروستبوونا دەولەتى وبەرفرەھبوونا چقاكى وداھينا توماركرنئ، نفيسين ب شيوەكى سادە ھاتە گورئ، پاشى ياسايئ سەرھلدا كو رەوشت وتيتال ب ئيك ژيڤدەرين وئ دەينە ھژمارتن.

پاھینان

- مەرەم ژ رەشت و تیتالان چی یه؟
- ئەرئ رەشت و تیتال ژیدەرەکه ژ ژیدەرئین یاسایی دەینە هژمارتن؟ دشین نمونهک ژ وی لایی قە بزانی؟
- ئەرئ مروقی هەر ژ که فندا یاسایا نقیسکی هەبوویه؟ ئەگەر نەبیت بۆچی؟
- ئەرئ جفاکین سەرەتایی ب چ شیوەکی ب ریقه دچوون؟
- ئەرئ تیتال شیابوون ب شیوەک دادپەر وەرانه مافی مروقی ب پارێزیت؟
- ب قی شیوەیی جفاکی وی سەردەمی چ جفاکەك بوویه؟ مەرەم پئ ئەقەیه (فرەچین بوویه یان چەوا؟)

قۇناغا ياسايى:

ب پيشقه چوونا مەدەنىيەت، و پېكھاتنا دەولەت، ياسا ژلايى دەولەت قە ھاتە دانان و ب ياسايىن نقيسكى ھاتنە نياسين. دەستپىكى دانانا ياسايى ب تنى ناف بوو، چونكى دەستكارى دتيتالين كەقندا نەدھاتەكرن ب تنى دنقيسان. وھوسا وەلى ھات كو ل دويىف ھوكمين وى خەلكى خو پيشه گرېدەن. ياسايا ھامورابى ل عىراق وياسايىن ئولونى ل يونانى وياسايا دوازده تابلويىن رۇمانيان نمونا وان جوړه ياسايانن. ھامورابى كو نيزىكى دوو ھزار سالان بەرى زايىنى پاشايى بابل بوويە، ياسايا وى ل سەر بەرەكى نەخشاندى يە وب ياسايەكا كەفن دھيۋە دانان. ئەو ياسا نقيسينا تيتالين بەر بەلاقين سەردەمىن خو بوويە وبەھسى مەسەلېن: سزادان، (دەسكەفتين، (امتيازات)) كار بەدەستان، گريبەستين كرين وفرۇتنى، قەگوھاستنا كەل وپەلان، وەكالت، قەر، دەست بەسەردا گرتن، مەسلا بەنداتيى، وخيزانى كرىە. دەر كەفتن وبجھئنانا ياسايى پىنگافەكا گرنگ بوو ژروىي دياركرن وپشتەفانىكرنا مافى مروقى، ئەگەر دەستپىكى داب شيوھكى سادە ژى بيت بەلى دگەشەكرنەكا بەردوام دابوويە ھەتا گەھشتى يە وى ئاستى كو نھو تېدا.

راھىنان

- ب پەيدابوونا نقيسينى وبەرفرەھبوون وگەشەكرنا جفاكان دقيا وان چ تىشتەك بو رېكخستنى كرابايە؟
- ئەوى پروگرامى چ ناف بو دانان؟
- ھامورابى كى بوويە؟ و چ كرىە؟
- ئەرى ياسايا ھامورابى وئەو ياسايىن دىتر ژى كو دوان دەمان دا ئەفین ل دويقرا ھاتين، مافى مروقى ب باشى دپاراست؟ ئەگەر نە بوچى؟

قۇناغا دەستوورى:

ژ پېخەمەت زېدەتر پېكخستنا پەيوەندىيىن مرۇقى و جفاكى، ياسا پېشقەچوو و دەستوور ژ پەيدا بوو، كو ب ژېدەرى ياسايى دەينە ھۇمارتن د دولەتى دا، و ژ كۆمەكا بنەمايىن ياسايى يىن گشتگير پېكدەيت و جوړى سېستەمى دەولەتى دياردكەت، بسپوريا دەسھەلاتا (ياسادانان، ب جيھئنان، دادوهرى) وسەربخو بوونا ھەر ئىك ژوانا وجودا بوونا وان ژئىك دوو، ئازادىيىن كەسى وئەرك ومافىن وانا دەستنىشان دكەت.

ھەر جفاكەكى دەولەت ھەبىت، ئەفجا قەبارى وى دەولەتى ھەر چەندىت، بۇ پېكخستنا پەيوەندىا پېدقى ب رىيان وياسان دىت، ھەر ئەفەزى بوويە ئەگەرى سەرھلانا زانستى دەستوورى... پەيھا دەستوور د بنەرەت دا پەيھەكا لاتىنيە ب رامانا فەرمانا ئىمبراتورىي رۇما دەيت، دزمانى ئىنگلىزى وفرەنسى ژى دا دبېژنى (Constitution). ود زمانى كوردى دا دبېژنى (دەستوور) وب چەند شېوھەكان دەيتە پېناسەكرن.

ب قى رەنگى پەيوەندىەكا تەمام دناقبەرا دەستوورى و مافى مرۇقى دا ھەيە، چونكى ژ لايەكى قە دەستوور ژېدەرى ياسايانە و مافا دەستەبەردكەت ودياريزىت و دكەتە مافى دەستوورى، ژ لايەكى دى ژى قە دناف ياساياندا دەيتە بنەجھكرن، كو ئەفە وى دگەھىنيت پېشلىكرنا ھەر ئىك ژ وان مافان، ئەگەر دەسھەلات ژى بيت پېشلىكرنەكا دەستوورى دەيتە دانان. ھەر د وى چارچوقەيى ژى دا د پرانيا وەلاتان دا مەرجهكى دەستوورى يى وەسا دادنن ھەتا د دەمى گوھورىن وچاكرنا بەندىن دەستووران دا ب ھىچ شېوھەكى دەستكاريا وان مافان ناھيتەكرن وژى كىم ناكەن.

ھەردەھەمان بىياف دا، دوان وەلاتان دا دادگەھەکا بلند ب نافی (دادگەھا بلندا دەستوور) ى ھەيە، ئەو دادگەھ چاقدىريا جىبەجىكرنا دەستوورى وپاراستنا وان مافان دكەت كو تىدا ھاتىنە، و دەسھەلاتا ھەلوشاندن وژناقبرنا ھەرياسا ورئىسايەك سەرە دەرييەك زى ھەيەكوب بەرۇقاژيا وان بىت.

دەستوور خودانى چەند گرنگىيەكايە، ژوانان:-

۱- دانانا سنۆرەكى بۇ دەسھەلاتان (ياسادانان، ب جھئىنان، دادوھرى) و جوداكرنا وان ژھەقدو.

۲- دەستوور ژىدەرەكە بۇ سەر جەم ياسايان.

۳- دياركرنا دەسھەلاتا ھەريئىك ژدە سھەلاتىن لىسەرى ديار.

۴- دەستوور زامەنى (مسۆگەر كرنەكا) ياساييە بۇ نازادىيىن گشتى ومافىن كەسان.

۵- دەستوور زامانى (مسۆگەر كرنەكا) پشكداربوونا ھەمى كومەللىن سىياسى دكەت د برىقھەبرنا دەولەتلىدا.

ژبەر كو بەندىن دەستوورى دەولەتلىدا، خودانى پىرۆزى وگرنگىيە كا مەزن، پىدقىيە بجۆرەكى بەينە دارشتن كۆ پرانيا مافان مسۆگەر بكەن و ببىتە پالپشتەكى مەزن بۇ چەسپاندنا وان، ئەوژى وەدكەت پشتراستى و ئارامى لدەف جفاكى دروستبىت، وترسا كەسىن جفاكى زى ژ خوارنا مافىن وان ژلايى دەسھەلاتى قە نەمىنىت.

راھینان

- نهۆ ھەر دەولەتەکی یاسایەکا بنەرەتیا خو ھەیه، چ د بیژنە وی یاسایا بنەرەتی؟
- ئەو دەستووری کو دبیتە ستوینا برێقەبرنا دەولەتی، ب وان یاسایان ئەم دشیین چ بدەستقە بینین؟
- ھەمی دەولەت پەیرەوا دەستووری خو دکەن؟
- ئەو دەولەتا دەستووری خو پەیرەو دکەت وریزی لی بگریت، چ دەولەتەکە؟
- ئەری تو دبیزی دەستور دئیکەم جاردا ب وی جووری بیت وەك بەحس ژئ ھاتیە کرن؟ ئانکو دەستەلاتداران پیگیری پی دکر؟
- قوناغا دەستووری و قوناغا یاسایی کیژ وان ب پیشکەفتیتەر دەیتە دانان؟ بوچی؟
- دەستور ژ لای دەولەتی قە بەیتە دانان باشە؟ یان ژ لای ئەندامین ھەلبژارتی ژ لای گەلی قە؟
- گرنگترین ماف دەستووری دا کیژە؟

قۇناغا نىف دەولەتى:-

ئەگەر مافى مەرۇقى د قۇناغا دەستوورى دا جەھى خۇ د بەندىن دەستوورى دا كرىيت لى د قى قۇناغىدا ب رىكا چەندىن پەيماننامە و رىككەفتنامىن نىف دەولەتتە موركەكا نىف دەولەتى پىقە ھاتە دانان.

د قى قۇناغىدا چەندىن كومبوون و كونفرانس دناقبەرا وەلاتاندا ھاتنە گرېدان، ھندەك ژوان بۇ چارەسەريا كىشە وگرفتىن وان ھندەكىن د يىزى بۇ جەگرتنا ياساين نىف دەولەتى و ئىمزاكرنا رىككەفتنامىن تايبەت ب مافى مەرۇقى قە ژ وانا: ئىمزاكرنا پەيماننامەيەكى بۇ نەھىلانا بەنداتىي، نەھىلانا بازىرگانىكرنا ب ماددىن بىھۆشكەر، كەمە تەپەسەران، رىككەفتناما تايبەت ب مافىن مەدنى و سىياسى، پاراستنا ملكدارىا پىشەسازى وئەدەبى وھونەرى، نەھىلانا جوداھيا ژنان... ھتد. ھەرەوسا پىشتى نەمانا كۆمەلا گەلان، رىكخراوا نەتەوېن ئىكگرتى ل سالا (۱۹۴۵) وەك رىكخراوەكا نىف دەولەتى ھاتە دامەزراندن، كو پىسەرکەفتیانە شىايە ھەتا ئاستەكى باش گرنگىي ب پىرسىن مافىن مەرۇقى بدەت و ب رىكا كاركرنى پىرسىيىن مافى مەرۇقى بنەجە بکەت.

تەۋەرى سىي

نەتەۋىن ئىكگرتى ۋە مافىن مەۋقى:

پشتى ھەلبوونا چرىسكا شەرى جىھانىي دوۋى وشكەستنا كۆمەلە گەلان د پاراستنا ئاشتيا جىھانى و پىكىئىنانا پەيوەندىيەكا ئاسايى و دوۋىر ژ شەرى دناقبەرا دەولەتاندا، بۇ ئىكەم جار (فرانكلىن د. روزفيلت) ئ سەرۋكى ئەمىرىكا، ناڧى نەتەۋىن ئىكگرتى ئىنا، دوۋى راگەھاندنىدا كو ۲۶ حكوومەتان تىدا سۆزدان بەردەوام بن د شەرىدا ھەمبەر ھىزىن "تەۋەرى" ى (مەھورى).

كۆمەلە گشتى يا نەتەۋىن ئىكگرتى

د دەمى كونگرئ نەتەۋىن ئىكگرتى ل (۲۵ — ۲۶ نىسانا ۱۹۴۵) ئ ل سانفرانىسىسكو ھاتىيە گرېدان (۵۰) دەولەتان پشكدارى د دانانا بەلگەناما (مىثاق) وىدا كر، ئەۋزى لدويف وان پىشنىيازىن نوينەرېن ئىكەتيا سۆڧىيەت وچىن و ويلايەتېن ئىكگرتىيىن ئەمىرىكا، ل تەباخا (ئاب — ۱۹۴۴) ئ كرىوون. ل رۇژا (۲۶) خىزىرانا (۱۹۴۵) ئ، ھەر (۵۰) دەولەت وپۇلندا، كو نوينەرېن خۇ د كونگرئ دامەزراندنى دا دانابوو، ئىمزاكر، ب ڧى رەنگى بوونە (۵۱) دەولەت...

قەبارئ نەتەۋىن ئىكگرتى، ل رۇژا (۲۴) ئ چرىا ئىكى (۱۹۴۵) ئ ب ڧەرمى ھاتە نىاسىن، ئەۋزى پشتى كو ھەر ئىك ژ ئىكەتيا سۆڧىيەت وچىن و ڧرەنسا وويلايەتېن ئىكگرتىيىن ئەمىرىكا وپرانىا ۋەلاتىن دىزى ئىمزا يا خۇ لسەر كرى.

دېښگوټنا به لگه ناما وېدا کو ب دستوورئ نه ته وېن ئيکگرتي دهيتته نياسين هاتيه: "نهم گهل ونه ته وېن ئيکگرتي سوژئ ددهين به ره بابيڼ (جیل) ښ داها تي ژ شهرو وکاره ساتان بپاريژين، دهه مان بيا فيژيدا پهيماڼي نوي دکهينه فه و باوهریبوونامه ب ماف وب وئ کو زهلام وژن ونه ته وه ب مهزن وبچويکڼ خوځه، مافي وهکفهف ودهکی ئيک ههيه"

سالنه ژي ل (۲۴) ئ چريا ئيکي، ب وئ هه لکهفتي دهه مي جيهانيدا ئاههنگ دهينه سازکرن.. نهو هژمارا نه ندامين نه ته وېن ئيکگرتي گه هشتيه (۱۹۱) دهوله تان. ئهفي ريکخراوا نيځ دهوله تي، دگهل چهندين نارمانجيڼ خو، دوو نارمانجيڼ سهره کی هه نه:

۱- ناشتیه ک لسهر بنياتي وهکفهفي دنافه را گهلان ومافي چاره نقيسي وان دا دانيت.

۲- بي جودا هيکړنا ره گهز، زمان، نايين، رهنګ، يان نه ته وه، مافي مروفي بهيته چه سپاندن.

نه ته وېن ئيکگرتي د (۱۹۴۸/۱۲/۱۰) یدا، جارناما جيهانیا مافين مروفي، د (۳۰) بهندان دا راکه هاند، کو ئهف مافه بخوځه گرتبوون: (مافي ژيانی، سهره بستي، سلامه تيا که سي، وهکفهفي بهرام بهر ياسايی، دويرکه فتن ژگرتنا بي نه گهر، دادگه هکړنا ناشکرا، نازاديا هاتن وچوڼی، مافي په نابرنی بو ههر وهلا ته کی، مافي ره گه زنامی، هه فزینی، ملکداري، مافي دهر برینی، پشکداربوون د رځه برنا وهلا تيدا، نازاديا دهنگدانی وخو هه لېژاردنی.

سالا (۱۹۴۹) ئ ل باژيري (جنيف) ئ ريککه فتنامه کا تايبه ت ب چاواتيا پاراستنا مافين مروفي د ده مي شهراندا هاته ئيمزاکرن کو گرنگترين خالين وئ بيکها تي بوون ژ: پارستنا "بريندارين شهران، ئيخسير، جهين پيروژ وجهين

سقىل (مدنى) "ئەف خالە پشتى دەستكارىكرنا رېككەفتناما (لاھى) يا سالا (۱۸۹۹) ھاتن، كو گرېداينە ب پاراستنا مافىن مروقى فە، لدەمى شەر و شوران دا بەھسى پاراستنا ئىخسىر و برىنداران دكەت.

د دويىف دا زى ل سالا (۱۹۵۵ — ۱۹۶۶)، ئەندامىن رېكخراوا نەتەوېن ئىكگرتى پىكگوھورينا ھزر و بىران وفەكۆلىنىن تىرو بەرفرەھ لدور مافىن مەدەنى و سىياسى و رەوشەنبىرى و كۆمەلەيەتى كرن، ھەتا ل ۱۹۶۶/۱۲/۱۶ ئى دوو رېككەفتنامىن جودا و پروتۆكولەكا ب ھەز ورازىبوون ھاتە راگەھاندن، رېككەفتناما ئىكى يا تايبەت ب مافىن مەدەنى و سىياسى و ژ (۵۳) بەندان پىكھاتىيە، و (۱۲۴) دەولەتان ئىمزا كرىيە و پىگىريا خۆزى پىقە راگەھاندىيە... ئەف رېككەفتنامە گازى وەلاتان دكەت بۇ دانانا رى و شىوازىن گونجاي ژ پىخەمەت پاراستنا وان كەمە نەتەوۈ وئايىن ورەگەزىن، د چارچوقى وەلاتىن واندا دزىن. ب رىكا چەند بەندەكىن رېككەفتنامى، نەتەوېن ئىكگرتى "كومىتا مافىن مروقى" بۇ چاقدىرى و بىجھىنانا رېككەفتنامى پىككىننايە و وەرگرتنا سكالايىن ھەقۇەلاتىن وان دەولەتىن كو رېككەفتنامە و پروتۆكولە ب ئارەز و ئىمزاكرى، پى سپاردىيە.

رېككەفتناما دوو، ياتايبەتە ب مافىن ئابوورى و كۆمەلەياتى و رەوشەنبىرى فە، ژ دىباجەكى و (۳۰) بەندان پىكھاتىيە، كو بەھس ژ (مافى كاركرنى وئاستى باش ژىاريى، دادوۋرى دەستكەفتنا كارىدا، مافى خىزان وزاروكان دىبافىن پاراستن و پەرورەدە و فىركىدا... ھتد دكەت.

نەتەوېن ئىكگرتى دەستەبەرگرن، و بىجھىنانا مافىن مروقى وئازادىيىن بىنەرەتتىن وى، وەك ئارمانجەكا سەرەكى دىاركرىنە. وەلاتان ب دەستەبەرگرن و پاراستنا وانقە پىگىر دكەت.

نەتەوېن ئىكگرتى چەندىن دەزگايىن تايبەتى بۇ بىرقەبىرنا كاروبارىن خۇ ھەنە كو پىكھاتىنە ژ:

ا- چقاتا ئىمناھىيى (ئاسايشى).

ب- كۆمەلە گىشتى

ج- چقاتا ئابوورى و كۆمەلەتى.

د- دادگەھا داديا نىف دەولەتى.

ه- رېكخراوا كارى نىف دەولەتى.

و- چقاتا سپاردان (مجلس الوصايا).

كو كۆمەلەكا لىژنان ھەنە، پىكھاتىنە ژ:

لىژنا گەشەپىدانا بەردەوام، لىژنا مافىن مروقى، لىژنا گەشەپىدانا كۆمەلەتەتى، لىژنا پىگەھاندانا ژنان، لىژنا نەھىلانا گونەھبارىيى و دادپەرۋەيا جىھانى، لىژنا زانستى و تەكنولوژيا، و لىژنا كۆمەلەن مروقى. بۇ چەسپاندانا بىنەمايىن مافىن مروقى، نەتەۋىن ئىكگرتى ب چەند ئاراستەكان كاردكەت:

ئىك: بەلەفكرنا راگەھاندن و بىنەما وراسپاردىن مافىن مروقى، بۇ نموونە:

- جارىناما جىھانىيا مافىن مروقى (۱۹۴۸) ئ.
- راگەھاندانا مافىن زارۋكان (۱۹۵۹) ئ.
- راگەھاندانا سەربخۇ پىدانا گەلان (۱۹۶۰) ئ.
- راگەھاندانا نەتەۋىن ئىكگرتى بۇ ژناقبرنا جودا ھىكرنى (۱۹۶۳) ئ.
- راگەھاندانا ژناقبرنا جودا ھىكرنى دژى ژنى (۱۹۶۷) ئ.
- راگەھاندانا ژناقبرنا برساتىيى (۱۹۷۴) ئ.
- راگەھاندانا ژناقبرنا مافى گەشەكرنى (۱۹۸۶) ئ.
- راگەھاندانا پاراستنا كەمەنەتەوان (الاقليات) (۱۹۹۲) ئ
- راگەھاندانا كۆنگرى نىف دەولەتى بۇ ژناقبرنا توندردەۋى وجوداھىكرنى (۲۰۰۱) ئ.

دوو: دارشتن و پەسەندکړنا چەندین پەیماننامان و ریککهفتنامین نیف دەوله‌تی دبیافى مافین مروځیدا، کو وه‌لات دقین ب ئیمزا وپەسەندکړنن خو دناف دەستوور و یاسایین خوځا جهی وان بکەن، ژوانا:

• ریککهفتناما ژنافبرنا کۆمکوژیی (۱۹۴۸) ئ.

• ریککهفتناما جنیف (۱۹۴۹) ئ.

• ریککهفتناما قەدەغەکړنا بازرگانیکرنا ب مروځان (۱۹۴۹) ئ.

• ریککهفتناما مافین سیاسیین ژنی (۱۹۵۲) ئ.

• ریککهفتناما مافین مەدەنی و سیاسى (۱۹۶۶) ئ.

• ریککهفتناما مافین ئابووری ورەوشەنبیری وکۆمەلایەتی (۱۹۶۶) ئ.

ل ئاستى هەريّمين نافخوځي دبواري مافين مروځيدا، وەرارکړنه‌کا بەرچاف هەيه، چەندین پەیماننامین هەريّمی وکیشوهری کاردکەن بۆ پاراستنا دەستەبەرکړنا مافین مروځی وه‌ک: هەردوو ریککهفتنامین ئەوړوځا وئەمریکا بۆ مافین مروځی. نەتەوین ئیکگرتی وه‌ک ریکخراوه‌کا نیف دەوله‌تی رۆله‌کى مەزن د نیف دەوله‌تیکرنا مافین مروځیدا هەبوو، ب ریکا ریکخستن و بەره‌فکړنا ریککهفتنامین نیف دەوله‌تیین تایبەت د قى بواری و پیکئینانا د‌م‌زگەهین تایبەت ب چاقدیریکرنا مافین مروځی د گشت د‌ف‌ه‌رین جیهانی‌دا .

سی: سەرپەرشتیکرنا هی‌زا ناشتی پاریز و دەستی‌وه‌ردان د‌کاروبارین نافخوځیین دەوله‌تان د‌ال دەمى پيشيلکړنا مافين مروځی.

پشتى ئەو گوهورینین مەزن یین کو د بیافى پەيوەندیین نیف دەوله‌تیدا هاتینه‌گورئ، نەتەوین ئیکگرتی شیا بسەرکه‌فتیانە سەرپەرشتیا هی‌زا ناشتی‌پاریز بکەت د‌چەندین دەوله‌تین جودادا ب مەرەما نەهیلانا شە‌پ‌ران وپاراستنا خە‌ل‌کین سځیل ژ دەست‌د‌ری‌ژی وپیشیلکړنن مافین وان، هەروەسا ل دەمى پيشيلکړنا ب

مەترسى يا مافىن مروقى، نەتەوین ئىكگرتى رى دایه خو دەستىوهردانى د
كاروبارین نافخوین دەوله تاندا بکەت خو ئەگەر پیدفی بكارئینانا هیزیزی کر بو
راگرتنا پیشیلکاریان، وهکی بریارا (٦٨٨) ئ لسا (١٩٩١) ئ یاتایبەت ب عیراقى قە.

تەۋەرى چارى

ساخلەتتەن مافىن مرقۇى:

مافىن مرقۇى چەند ساخلەتتەن دياركرى ھەنە. ئەقۇن ل خارى ديارترين
ساخلەتتەن مافىن مرقۇىنە:

۱- مافىن مرقۇى ناھىنە كرپن و فروتن، نەخەلاتەكە ژى كەسەكى دابىتتە،
بەلكى ملكى مرقۇاتىيە ب ساخلەتتە مرقۇقبوونى قە گرېدايە، مافىن مرقۇى
بۆ ھەركەسەكى مافەكى رەسەنە وپقە گرېدايە.

۲- مافىن مرقۇى خۆب خۆ مافى ھەر كەسەكىيە بى گوھ بدەينە: رەنگ، رەسەن،
ئايىن، رەگەز، ھزروبيرىن سىياسى، يان بىكى كۆمەلەيتە... ھتە. ئەم ھەمى ب
سەربەستى و ۋەكەفەشى و ۋەكى ئىك دسەفەرازيى و مافاندا ژدايكبووينە، دقۇ
راستىيدا ژى ئانكو مافىن مرقۇى د شىۋەى و ناقرەۋكيدا مافەكى جىھانىيە.

۳- نابىت ب ھىچ رەنگەكى ژ مافىن مرقۇى بەيتە كىمكرن، چونكى بۆ كەسى
نىنە ژبەر ھەر ئەگەرەكى بىت كەسەكى دى ژوان مافان بى بەھربەكتە، خۆ
ئەگەر ياسايا ۋەلاتەكى ژى دان ب وان مافان نەدانىت و پىشلىبەكتە، ژ نرخی
وان كىم ناكەت، پىشلىكرنا مافان نەبوونا وان ناگەھىنىت.

۴- مافىن مرقۇى يەكەيەكا پىكقە گرېدايە وناھىتە ژىكقەكرن، چونكى مافىن
مرقۇى چ مافىن مەدەنى بن يان سىياسى يان مافىن ئابوورى و كۆمەلەيتە بن،
ھەمى پىكقە ئىك ئىكە پىكدىنن.

۵- مافىن مرقۇى دبەرەف پىشقە چوونەكا بەردەوام دانە ويا ب ئەزۇكيا (أنايه)
مرقۇى قە گرېدايە، چونكى پىدقيا مرقۇى ژ روپى مادى و مەعنە وىقە د
ۋەرارەكا بەردەوامدايە، ئەقەژى وئ دگەھىنىت كو ئەرك و ماف ژى د ۋەرارى
دابن و ببىتە فاكتەرەك بۆ پۆلىنكرنا چەندىن مافىن دىتر. دى شىن بىژرىن:
مافىن مرقۇى ستوينا ھەقپشكىا جقاكى و شارستانىيەتتەن جۇراو جۇرە.

٦- فېڤرکړنا مافى مروقى کارهکى زورئ گرنگه، چونكى ب شپوهيهکى سهرهکى

رولئ لى بورين و دادوهرى يا ناف جفاک ودهزگه هان دا ب گشتى دبينن.

٧- مافى مروقى وهکى خو نامينيتهفه، بهردهوام دوهرارئ دايه ههتا گههشتيه

نهوئ چهندئ کو تنئ گرنگى يى ب مافى تاكى نادهت، بهلکى مافى نابورى و

کومه لايهتئ زى فه دگريت، کو ب بهرهبابئ دوويئ دهيتته نياسين. مافى

جفاکى زى وهکى مافى گهشهکرن و وهرارو سهقاى پافر وئاستى يا جيهانى

بهرهبابئ سيبئ يه.

٨- مافى مروقى پهيوهندى يهکا ب هيژ پيگفه گريدهت ب جوړهکى پيشقهبرنا

ههريکى ژ مافان ل سهرحسابا ئيکى دى مهحاله، مافى مروقى جا چ مه دهنى

و سياسى يان نابوورى و جفاکى و رهوشهنبيرى بن، مافى ل گهل ئيک وهک

ههفن ومهحاله ژ ئيک جودابکهن و دهولت زى ب ديف ياسايئ کارهکى بکهت

هاوهلاتى ب مسوگهرى خوشى يى ژ مافين خو وهربرگرن. راستى يا وئ زى کو

مافى مروقى ئيک ئيکه ژيک نهبرينه، نهتهوين يهگگرتى ئيکبينه ژ پيکا وان

نهرکين جوړا و جوړين تشتا ئيک لا دکهنهفه کو گريدايى بن ب مافى مروقى

فه، بگره د وان پرويان فه داکوکى يى ل سهر نهوئ دکهن، کو بهلگهنامهکا

مافى مروقى نينه ئيک ئيکه و پيگفه گريدانا مافى مروقى ئيک لانهکته. د

راگههاندنا کونگرئ جيهانى يى مافى مروقى دا کو ل ماوئ (١٤ - ٢٥) ئ

خزيرانا (١٩٩٣) دا ل (قيهنا) گريداى هاتى يه (گشت مافين مروقى ئيک ئيکه

پيگفه گريداينه و ژ ئيک دوو ناهينه ژ ئيک جوداکرن،

پشکا دووی پۆلینکرنا مافین مروقی

پۆلینكرنا مافىن مروقى

ژبەر وئ چەندئ كو مروڤ جەمسەرئ ھەمى مافانە وسەر جەمئ وان مافان ژى
ژ پىخەمەت بەرژدەندى يا وى دايە و ب پىقەرەكى ژى كو مافى مروقى ل قۇناغا
گەشەكرنئ دا ب چەندىن قۇناغىن جودادا دەر بازبويە و دگەل ئايدلۇژيان
وھزرىن جودادا رېكاخۇ گرتىيە. كەفتى يە بن كارىگەرى يا سىياسى وئابوورى و
ياسايى و ئايىن و كۆمەلەيتى و بىروباوھران، لەورا چەندىن جۇر ژ كۆمەلەيتىن مافى
بۇ دەستە بەرو پىشچاڤ كرىنە، كو ھەر ئىككى پىكھات و نىشانىن تايبەتەن خۇ ھەنە
ئەوژى پىگھە مافى مروقى پىكدەينن ئەو مافى مروقى پىقەرە بنەرەتى يى ژيانا
گونجاي و مەدەنىيە و ئارمانجا وى ھەر پىشكەفتناكا جقاكى يەژى ل وى كوژى يى
بەرچاڤ قە مافى مروقى ب چەندىن شىواز و جۇران پۆلەن كرىيە، د قىرەدا تنى
مافىن مەدەنى و سىياسى و جقاكى و ئابوورى ورەوشەنبىرى دئ ئىخىنە بەرچاڤ.

ته وهری ئیکی

ماڤین مه دهنی و سیاسی :

ئهو جوړه ماڤن کو ب ماڤین کلاسیکی بهر نیاسن ب چار چوڅی دهسته بهر کرنا نازادی و ماڤی تاکه کهسی و ریگرتن ژ دهستیوه ردانا حکوومه تی و چالاکیین مروځی څه دکولن؟ ب ئه گهری گرنکی و کاریگهری یاوان دثاڅا کرنا مروځی و پیکئینانا جڅاکی مه دهنی، دچهن دین په یمان وریکه فتنامین نیف دهوله تی دا جهی وان بو څه کریه و پیگه هی جیهانی ونیف دهوله تی بو دیار کریه، په یماناما ماڤین مه دهنی و سیاسی یا سالا (۱۹۶۶) کو ژ لای نه ته وین ئیگرتی څه په سه ند کریه گرن گرتینی یا وئ په یمانئ کو دقیت دهوله ت بجهبینن ولفان ریکن خاری ژی پیگیر بن:

۱- ئه نجامدانا چاکسازي یا یاسای ودهستووری .

ب- په یداکرنا زهمینه یه کی بو مروځی هه تا سکالا وشکاییتان رابگه هینن هه تا ئه گهر پیښلیکا رو شکایه ت لیکن یین دهوله تی و دهزگه هین وئ ژی بن. څه کولین و دیتنا سکالان ژی دهزگه هه کی دادهوری یی گونجای و یاسای یی داپهروه ری یی و هسا بو دابین و مسوگه ربکه ن هه تا هه ر بریاره کا دادگه هی کو د بهر ژه وه ندیا سکالا که ری دا دمر بیخیت بجهبینن.

چیدبیت دقیره دا ئاماژئ بو هیلین گشتیین وان ماڤان بکهین.

۱- ماڤی گهل و نه ته واد دیار کرنا چاره نفیس و مفادیتن د بکارئینانا نازادانه یاسه روه ت و سامانئ سروه تی.

۲- ماڤی ژیانئ دقیت درپیا یاسای دا بهیته پاراستن و کهس ژی لی بی بههر نه بیت.

۳- څه دهغه کرنا ئه شکه نهجه دانئ و نازارگه هاندنا له شی مروځی وسزایین گران و کهرامه تاوی نه هیته شکاندن.

- ۴- قەدەغەكرنا بەنداتیي وکار پیکرنا نارەوا ب مرؤفی قە.
  - ۵- پاراستنا باری ئاسایشا کەسایەتی یا مرؤفی وقەدەغەكرنا گرتنا نارەوا.
  - ۶- د بەرامبەر یاسای و دەستەلەتا دادوەری دا وەك هەقبن.
  - ۷- ئازادی یا هزر و بیری ئاینی.
  - ۸- پیکئینانا کۆمەلان وریکخراوین سیاسی وئەندام بوون دناقدا.
  - ۹- مافی خیزانی و هەقزینی یی.
- ئەف مافین خاری نموونا چەند مافین سیاسی نە:

ئیک: مافی دروستكرنا کۆمەلان وریکخراوین سیاسی:

مافی بیرورا و دەربرینی ئیکە ژ مافین بنەرەتیین مرؤفی ، پیقەرەکە ژ پیقەرین دیموکراتیا هەر سیستەمەکی سیاسی مافی بیرورا و دەر برینی تنی ب ئارمانج نینە، بەلکی هۆکارەکە ژ پیقەمەت بەرژەوەندیین گشتی هەول ددەت بۆ چارەسەری یا جفاکی و دەزگەه و دەربرینیین جودا و وەرار و پیقشکەفتنا وان، چونکی مافی بیروراو دەر برینی گازیكرن نینە بەلکی مەرجهکی بجهئینانا جفاکەکی ئازادە. ئەگەر بیاقي ب ساناھی بۆ وەرگرتنا زورترا پیزانیان نە پەیدابیت ئەقجا مافی رادەربرنی ژى نابیت، دقیت تشتەکی بزانییت ئانكو پیزانیین ل دەف بن هەتا باری سەرنج و رایەکا وەسا ژلایي تەقە مسۆگەر بکەت کو ئارمانجەتە بەرژەوەندی یا گشتی و بلندكرنا ئاستی جفاکی بیت ئەقجا ژ قی بیاقي قەباخقییت مافی ئازادی یا هزر و بیریان سی ئاستان قە دگریت: گەریان لدویف راستی یی، کۆمكرنا پیزانیان، کۆمكرنا پیزانیان ل سەر قی بیاقي، هزركرن وب عەقلیكرنی دابگەهیتە ئەنجام وئەقجا بۆچوونا خو دەربري.

دشئىن بئىژىن ئازادى يا بىرورا و دەربرىنى بىيىتە ئەگەرئ سەرهلاندا كارەكى دى ئەوژى د دروستبوونا كۆمەلەن و رېكخراوئىن سىياسى دا ب ديار دەرەكەقئىت لەورا پئىدقئىيە مەرۇف ب حەزا خۇ وان كۆمەل و رېكخراوئىن سىياسى ھەلبىژىرىت كو مەرەما وى بن، ب بەروفاژى ھندەك ژوان رېكخراوئىن سىياسى د وەلاتەكىدا دەستھەلات ب چەندىن رېككىن نەدورست كەفتىيە دەست خەلكى نە چار دكەن بچنە دناف رېكخستنىن وان دا ئازادى رامانا بەرفرەھا خۇ ژگەلەك لايەنان فە دگريت، ئىك ژوان لايەنان مافى دامەزراندنا كۆمەلە و رېكخراوئىن سىياسى نە. كۆمەل و رېكخراوئىن سىياسى ژ پىخەمەت ب ئەنجام گەھاندنا چالاكىيىن سىياسىيىن گرئىدايى ب كىشىن سىياسى دەيتە گۆرى. يا ئاشكرايە پىرانى يا وەلاتىن دونيايى جودانە، لەورا چىدبىت خەلكى سەرب ھەر ھزرەكى كۆمەل و رېكخراوئىن سىياسىيىن تايىبەت بخۇفە ھەبن.

راھىنان

- ۱- مەرەم ژ كۆمەل و رېكخراوئىن سىياسى چىيە؟
- ۲- ئەرى كۆمەلەك يان رېكخراوئىن سىياسى كەسەك بىتىنى دى دامەزىرىنىت؟
- ۳- ئەرى يا سايەكا دياركرى بۇ دامەزراندنا كۆمەل و رېكخراوئىن سىياسى ھەيە؟
- ۴- چىدبىت نەتەوھەيەكى يان ئاينەكى يان تەخەيەكى زىدەتر ژ رېكخراوئىن سىياسى ھەيىت؟
- ۵- دىياندايە ياسا رېكى بۇ دامەزراندنا رېكخراوئىن سىياسى بدەت كو كوشتن وكافلكارىي و شەرو تىكدانان بەلەف بکەت، يان پروپاگاندى بۇ مەرەمەكا ژ وى بابەتى بکەت؟

دوو: مافی هه لېږاردنې:

گشت دهسته لاتدارين جيهانې سيسته مې ريښه برنا وان هه ر چاوابيت دانپېدانې ب وئ چهندي دكهن كو ((گهل ژېدهري دهسته لاتې يه)). بهري كو ريژا ئاكنجيپن باژيره كي يان دهقه ره كي ب رادي نهو نه بوون، بو نمونه ل يونانا كهفن ل جهه كي نه سينا يا پايته خت هه مې نهو كه سين بو دهنگدانې ديار دكرن كوم دكرنه قه و دهر باره ي كيشا گرېدايي ب باژيري وان قه بيرو بوچوونين وان وهر دگرتن. بهلي دقې سهرده مې نه قرودا كو هه م هژمارا ئاكنجيان و هه م هژمارا دهنگدهران زيده بوويه وبهردهوام ل زيده بووني ژي دايه و هه م چارچوفي بياقي دهسته لاتې هند بهر فره بوويه كومكرنا وان ئاكنجيان و ئيكلاكركنا وئ كيشي و برياردان و زانينا

به شداريكرن ل هه لېږاردنا مافه كي ئاسايي يي هه مې هه ف وه لاتيانه

داخازين وان مه حاله، له ورا هه ر وه لاته ك ب دويڤ ياسا و دهستوري هژمارا ئاكنجيپن خو بو هه ر چهند هزار كه سا نوينه رهك دهستنيشان دكر بهري سهروكي هوژي يان شاهي وه لاتي نوينه ريښ خو دهستنيشان دكرن بو كه سي ژي چينه دبوو ژ بريارا وي دهر بكه فيت، هه تا كار گه هشتيه هه لېږاردنا ئاشكرا و پاشي ب ريكا دهنگدانا نهيني. دهسپيكي ل پرانيا وه لاتان تني كه سهك دهستنيشان دكر كو دگوتي زهلامې ماقويل، مافي دهنگدانې هه بوو.

د دویقدا ب ئەگەرئ پيشكهفتنا جفاكى و وەرارا وى ل گەلەك وەلاتان كۆمەل و
 رېكخراوین سیاسى و كۆمەلایەتى و روشنبیری هاتنە گۆرئ و ئەو مافە بۆ
 سەرجه م نیرین وەلاتى كو ژ ژییەكى دياركرى دابن مسۆگەركر، هەتا دەمەكى درێژ
 رەگەزئ مئ لئ بئ بەهركرن. ئەگەرچ نھو د پرانیا وەلاتین دونیاى دا ئەو مافە بۆ
 مێیان ژى مسۆگەركرى یە، بەلئ ھەولدان بۆ بدەستفەئینانا مافئ دەنگدانئ و
 جوداھى نەكرن دگەل نیران دا د سەرانسەرى دونیاى دا بەردەوامە و كرى یە
 ئەركەكئ سەرەكى یئ پرانیا رېكخراوین مروؤى و سیاسى.

گەلەك ژ زانایین قى بیاقى ھەلبژاردنان ب مافەكئ مەدەنى و سیاسى یئ
 ھەقوەلاتى دادنن كو سەربەست بیت د كارئینانئیدا، ب رامانەكا دى ھەلبژاردن و
 دەنگدان دبن چ جۆرە گفاشتناندا نەبیت و ب چ شیوەكى زۆرى یئ تیدا بكارنەئینن.
 دەربارەى ھەلبژاردنان سئ بیردۆز ھەنە:

ئێك: بیردۆزا مافئ كەسایەتى:

ھزرغانین قئ رېبازئ وەسا ھزر دكەن كو ھەلبژاردن مافەكئ تاكە كەسى یە ب
 پېقەرئ ھەف وەلاتیئ، مافئ ھەف وەلاتیبوونئ وەك ئێك مسوگەر دكەت، لەورا
 چێنا بیت كەسئ لئ بئ بەھر بکەن ئانكو مافئ ھەلبژاردنئ مافەكئ ئارەزو مەندانە یە،
 لەورا دشیئ پشكداریئ بکەت یان پشكداریئ نەكەت.

دوو: بیردۆزا وەزیفی:

ھندەكین دى وەسا ھزر دكەن ھەلبژاردن ئەركە نە مافە، ئەقەزى وەدكەت كو
 مروؤف نەچار ببیت ل سەر پشكداربوونئ د ھەمان دەم ژى دا دبیتە ئەگەرەك بۆ
 سنوركرنا ئازادى یا وان وبئ بەھركرنا ھەقوەلاتیان ژ ئازادى یا مافئ پشكداربوونئ
 یان نەپشكداربوونئ.

سى: بىردۆزۈ ياساي:

ھەقالبەندىن قى بىردۆزۈ ۋەسا ھىزدەكەن ھەلبىزاردن دەستھەلاتەكا ياساييە ۋە ياسا بۇ دەنگ دەران مەسۇگەردەكتە ۋە مەرج ۋە شىۋە ۋە رىكخستى ب ياسايى دكەت، ئانكو ب دەستھەلاتكرنا ياسايا ھەلبىزاردى. ھەلبىزاردن د بەرژەۋەندا چقاكى دا يە نەيا تاكە كەسى. نافەرۋەك ۋە مەرجىن بكارئىنانى ب دىف ياسايى ۋە شىۋەيەكى ۋەك ھەف بۇ سەرچەم دەنگدەران دابىن دكەت بى كورىكى ب دەنە كەسەكى كۆ ب دويىف دلى خۇ نافەرۋەكى يان مەرجىن ۋى بگوھۆرىت.

راھىيان

- ۱- ژى پەيوەندى ب ھەلبىزاردان قە ھەيە؟
- ۲- تو ھەلبىزاردنا ب ماف يان ئەركى تاكەكەسى ددانى؟ بەلگى تە چىيە بۇ بەرسقاتە؟
- ۳- ھەلبىزاردن نىشاندا ديموكراتى يى يە؟ بۇچوونا خۇ روھن بكە.
- ۴- شىۋىن ھەلبىزاردان چنە؟
- ۵- ئەگەر ھەلبىزاردن ئەرك بىت، دەنگدەر د پشكدارىكرن ۋە نە پشكدارىكرنى دەھەلبىزاردان دا ئازاد دبىت؟ قەكۆلىنى لسەر بەرسقا خۇ بكە.
- ۶- ب بۇچوونا تە ب ئەرك كرنا ھەلبىزاردان ئازادى يا تاكە كەسى بەرتەنگ دكەت يان نە؟ نمونان بۇ بەرسقا خۇ بىنە.

سى: مافى خۇنیشادانان:

ئىك ژمافىن مەدەنى وسىياسىن مرۇقى، دەربرىنا نەرازیبوونى یان خۇشىی یه،
نەرازیبوون یان خۇشى، ب چەند شیوازان دەیتە دەربرین ئىك ژوان خۇنیشادانە..

نموننا خۇنیشاندانین هیمن

خۇنیشادان مافهكى سیاسى یى مرۇقى یه، بۇ دەربرىنا نەرازیبوونى یان
بجهئینانا ئارمانجهكى کۆمهلهک یان چەند کۆمهل بکاردئینن.. بهلى کو بۇ
نەرازیبوونى بیت پیدقیه بهراهیکى چەند هەولدان بۇ چارەسەرى یا وی کیشی
کربن و هەمی ریکین یاسایى ب کارئینابن و بى هیقى بین کو چ ریکهک نەمان،
پاشى پەنایى بۇ خۇنیشادانى ببەن.

نموننا خۇنیشادانەكى کونودوتیژی تییدا بکارهاتیه

خۇنىشادان د پىرانيا دەولەتتىن جىھانى دا ب حەزا خۇ ناگەن، بەلكى ب دويىف
ياسا و مولەت وەرگرتنى ژ دەولەتى خۇنىشادانا دكەن، ئەگەر وەسا نەبۇو ئەفجا
دويرىنە دەولەت ب سەرپىچىكرنەكا ياساى ل قەلەم بدەت، چونكى مافى
خۇنىشادانى مافەكى رەھايى نىنە دا ھەر كەسەك رابىيت و سەرىخۇ دەست پى
بكەت، لەورا گەلەك جاران د خۇنىشانداناندا تىكدان پەيدا دبىت و مافى كەسانىن
دى دەيتە پىشلىكرن... پىدقىيە ئەو كەسىن داخازا مولەتا خۇنىشادانى دكەن،
ليژنا سەرىپەرشت بن و ب روھن و ئاشكراى مە بەستا خۇنىشادانى رابگەھىنن و
رىك و جەئى خۇ ژى ديار بكەن وژى نەدەرگەفن. پىدقىيە دەولەت ژى مولەتى ب
ساناھى بدەتى و ئھا ھۇسا ئەركى ئاسايش و پۇلىسان پاراستنا خۇنىشاندەران و
خۇنىشادانى يە دقئىت گرتن و راھىلانا وان نەبىت.

دەولەت ھەنە رىكى بۇ كەسى نادەن خۇنىشادانى دژى وى بكەن لەورا گەلەك
جاران د بن سىبەرا رژىمىن دكتاتورى دا لايەنن ھەفر ك خۇنىشادانى ب
شيوەيەكى نەينى رادگەھىنن، چونكى دەرپرنا نارەزايى د رىكا خۇنىشادانى دا
قەدەغەيە، د وى دەمى دا شەرو پىكدادان دناق بەرا خۇنىشادەران و پۇلىساندا
پەيدا دبىن ھندەك جاران چەك ژى دەيتە بكارئىنان و كارەساتىن مەزن لى
پەيدادبىن.

پاھىنان

- تە پشكدارى د چ خۇنىشادانادا كرىه؟
- تە پى خۇشە ب زۆرى تە بىخنە دناف رىزىن خۇنىشاداناندا؟
- ھەمى دەولەت رى ددەن نەرازى بوون درىكا خۇنىشاداناندا بەينە كرن؟
- ئەگەر كومەلەك يان رىكخراوہكا سىياسى كىشەك دگەل لايەنەك يان دەزگەھەكى دا ھەبىت، دىيىن ئىكسەر خۇنىشادانى بكت؟
- ئەگەر نە، تو كىش رىكى نىشاددەى؟
- مەرجە ھەر خۇنىشادانەك سىياسى بىت؟
- كەس ژ ھەوہ پشكدارى د خۇنىشانداكى دا كرىه و دەستەلەتداريىن وى باژىرى پى ئاگەھدار نەكرىن؟
- دژىر سىبەرا دەولەتتىن دكتاتورى دا، ئەرى رى دايە بەرھنگاران خۇ نىشادانان دژى رژىمىن وان بكتن؟ ئەگەر نە، دوى دەمى دا دى چ پویدەت؟

چار: مافى پەنابەرىي:

ھەر ژ كەڤن دا خەلك ژ پىخەمت پاراستا خو، نەچار دېۋون ژوولاتى خو ب رەڤن و پەنايى بۇ دەولەتەكا ھەڤسوى يان ھەر دەولەتەكا دى بېەن ھەردوو جەنگىن جىھانى و جەنگىن بەرى وان ژى كىشەكا وەسا ئىنايە گۆرى، د جارناما جىھانى يا مافى مرؤقى دا بەندەك بۇ تەر خانكر.

رۋژانە خەلكى بېياراب جھىلانا وەلاتى خو ددان. ھندەك ژ وان ژ ترساندا، ژ ژيانا خو و خىزاننا خو دترسيان. ھندەكىن دى ژى ب نەچارى ژبەر بارى نەوەكەڤيا كۆمەلايەتى يان ئابۋورى مل دايە پەنا بەرى يى. گرنگترين مافى ھەڤشك دناڤبەرا سەرجهم پەنابەران و داخازكەرین پەنا بەرىي و كوچبەران و ئەوین ھاتىنە مشەختكرن ل نافخۇدا ب زورى، مافى وەكەڤى يى وب ئيك چاف تەماشەدكەت.

پەنابەر ژ ئەنجامى كەم خەمى يى و خۇڤەدزينا حكومەتین وان ژ پاراستنا مافى وان يى (مرؤڤايەتى يى) د رەڤن ھندەك ژوان حكومەتان ئەو ب خو پىشلكاريان دكەن، ھندەكىن دى ژى شيانا بەرھەنگارى يا رويدانين وان پىشلكاريان نينە. دگەل ئەوئ ژى دا حكومەت و راگەھاندىن دچەند لايەكەين ئەڤى دونيايى دا، پەنابەران وەك گرفت و بگرە ((تيرۋريست)) نيشاددەن و ھەندەكىن دى ژى ب رەڤيايىن ژ دەستى تيرۋرى، يان پىشلىكارين نەھەموا ريپن مافى مرؤقى دزانن.

ھەتا نھو زیدەتر ژ ۱۴۰ حكومەتان، ريكەفتناما سالآ (۱۹۵۱) ئ يا نەتەوہيپن ئيكگرى يا تايبەت ب بارى پەنابەرىي ڤە كو ب (ريكەفتناما پەنابەرى يى) ناڤكرىيە و ئيمزا كرينە. ئەڤى ريكەفتنامى پىناسەك بۇ پەنابەران دانايە و ھەمى ل سەر ريكەفتينە. ئەو ژى ((پەنابەر كەسەكە ژ دەرڤەى وەلاتى خو دژيت ب ئەگەرى ناسناما وى و بيروباوهرين وى، د وەلاتى خو دا راستى گەلەك پىشلىكارى د مافين وى دا دەينە كرن.

نەشىن بۇ ۋەلاتى خۇ ۋەگەرنەۋە، چۈنكى دەستەلەندارېن ۋەلاتى ۋى نەشىن يان نەۋىن پاراستى لى بىكەن)).

پەنابەر د ۋەگەريانا ۋى دا بۇ ۋەلاتى ۋى، رەنگە روى ب روى تەپە سەرىي بىت، لەورا نابىت پەنابەر ب زۆرى بۇ ۋەلاتى ۋى بېيتە زفراندن، ئەۋە مافەكى ۋى يى سەرەكى يە خۇ ئەگەر كەسەكى زى مافى پەنابەرى يى نە دابىتى رېكخراۋىن مافى مروۋى رازى نابن ب زۆرى بزقرىنە ۋە بۇ ۋەلاتى ۋى، چۈنكى دىت مەترسى يا زىندانكرنى ۋ ئەشكەنجهدانى ول سىدارەدانى ھەبىت.

پەنابەر زى ۋەكى ھەر مروۋەكى دى گشت مافى مروۋايتە يى ھەيە زىدەى ۋى ۋەك پەنابەرەكى زى مافەكى دى ھەيە، ژ وانا:-

- نابىت جوداھى يا ۋى بېيتە كرن دگەل ئاكنجىين ۋى ۋەلاتى.
- سەربەستى يانە پەيرەوا ئايىنى خۇ بىكەت.
- بەلگەنامە ۋ ناسنامە ۋ پاسپورتا ۋى بېيتە پاراستن.
- مافى كاركرنى ھەبىت.
- جھى ھەۋاندنى ۋ فيركرنى ۋ ھەۋارھاتنا ۋى بۇ بېيتە دابىنكرن.
- بە ئەگەرى ھاتنا ۋى يا نەياساى نەھىتە غرامەكرن.
- سەربەستى يا ھاتن ۋ چوونى ھەبىت.
- رېكخراۋىن نىف دەۋلەتى، بۇ بدەستقەئىنانا مافى پەنابەرى، دوپات دگەن لسەر:
- رى ل كەسى نەھىتە گرتن بچىتە ۋەلاتەكى داخازا پەنابەرى بىكەت.
- ب دادۋەرى سەردەرەكا دياركرى دگەل پەنا بەرىن خۇ بىكەت.
- نەھىنە گرتن، تنى ئەگەرب تاۋانەكا دياركرى نەھاتىتە گونەھباركرن.
- بشىن پەيوەندى يى ب خىزان ۋ پارىزەر ۋ كەسەكى كو ب كاري ۋەرگىرانى رابىت بىكەن، ئەۋ رېكخراۋىن كو كاران بۇ بساناھى دكەت، ۋەك ((كۆمسيونا بلندا كاروبارىن پەنابەرىن سەرب نەتەۋىن ئىكگرتى ۋە)).

ماڤىن بىنەرەتتەيىن ئابوورى و كۆمەلەيەتى و رەوشەنبىرى، وەك كاركرن و
فەربوون و ھارىكارىيىن كۆمەلەيەتى يىن وان دپاراستى بن.

جارناما جىھانى يا مافى مرؤفى د بىرگا (۱)ى بەندى (۱۴)يدا دىيىت:

((ھەر كەسەكى كو ژ تەپەسەركرنى رەفى بىت، مافى پەنابرنى يان پىكول بۇ
پەنابرنە وەلاتەكى دى ھەيە)) چونكى ھەر كەسەكى داخازا پەنابرى بىكەت،
رەنگە ب راستى پەنابەربىت، لەورا دڤىت ھەمى ماڤىن پەنابەرى ھەبن، بىتنى
ئەگەر پەنابەر نەبوونا وى لى ئاشكەرابۇو.

پىدڤىيە چارەسەرىيەكا بەردەوام بۇ مرؤفى پەنابەر بىيىن، چارەسەرى ژى
رەنگە ب تىكەلبۇون و خۇ گونجاندنى دگەل خەلكى ئەوى وەلاتى يى پەنا بۇ بىرى،
يان د وەلاتەكى دى دا ئاكنجى بىت يان ب ھەزا خۇ ڤەگەرەتەڤە بۇ وەلاتى خۇ. بۇ
ئەڤا داوى يى، ئانكو ڤەگەراندنا وى ب ھەزا وى بىت، سەر بلندى و رىزگرتنەكا
تەمام ل مافى مرؤفى بگريت، چونكى مېژوووى يا سەلماندى، نە ئارامى يا ھەر
وەلاتەكى وەل خەلكى وى دكەت جارەكا دى ژى بىرڤنەڤە.

كوچبەر (مشەختبوى) كىيە؟

ھەمى ئەو كەسىن ژوولاتىن خۇ درەڤن وپەنايى دىن بۇ وەلاتەكى دى، ھەر بىتنى
ژبەر ترسى و ئەشكەنجەدانى و كوشتنى نىنە، بەلكو خەلكەك ھەيە بۇ باشكرنا
ژيارا خۇ و مال و زارۆكىن خۇ ئاوارەدىن. ب كورتى يا وى كەسانەك كو ژ جەھكى
دچىتە جەھكى دى. دبىت ژ بەر ترسى يان برسىي يان مسۆگەركرنا ئارامى يى و
سەلامەتى يا وى و خىزانا خۇ نەچار كرىن كو مشەخت بىن. دبىت ژى تىكەلبۇونەك
ژ وان ھوكاران پالداىت ڤان جورى كەسان دىيىرنى كۆچبەر (پەنابەر).

كوچبەرى زى ۋەكى ھەر مەرۇقەكى دى مافىن مەرۇقاھەتتى ھەنە ۋەك مافى ژيانى، بى ئەگەر نەھىتە گرتن ۋ ئەشكەنچەدان ۋ ژيانەكا ھەزى مەرۇقى بۇ وان ھەيە. چەند پېشەرەكېن ياساين نىف دەولەتى ۋەسا ھەنە بەھسى مافى كرىكارىن كوچبەر دكەن. ۋەك رېكەفتناما رېكخراۋا كارى نىف دەولەتى. د (۱) ئ تەممۇزى (۲۰۰۲) دا رېكەفتناما پاراستنا سەرچەم كرىكارىن كوچبەر ۋ ئەندامىن خىزانىن وان ئىمزا كرىە. كو ئەو زى دان پىدانەكا گرنگە ب ۋى مافى كوچبەران دقۇت بەھتە پاراستن.

مەرج نىنە كوچبەر ژ ۋەلاتەكى بچىتە ۋەلاتەكى دى، بەلكى رەنگە ژ جەھكى ۋەلاتى خۇ بچىتە جەھكى دى دەھمان ۋەلات دا، جوداھى دناف بەرا پەنابەر ۋ كوچبەرى نافخۇ، كوچبەرى نافخۇ ژلايەكى ۋەلاتى خۇ دچىتە لايەكى دى، بەلى پەنابەر دقۇت سنۆرى نىف دەولەتتى ۋەلاتى خۇ ب بەزىنىت. گەلەك جاران كوچبەر ۋەكى پەنابەرى يە، ژبەر ترسا شەروشوران يان ژناف برنا رەگەزى يان تەپەسەرىا ئايىنى يان برسايە تىى درەقۇت.

خەملاندنن سالا (۲۰۰۲) ھەبۇونا (۱۷۵)ملىون كوچبەران د دونىايى دا راگەھاندىە، ئەو زى ژ (۲,۸٪) ئ ژئاكنجىين دونىايى نە كو نھو ب (۶,۳) مىليار مەرۇقان دخەملىنن. نزيكى (۱۰,۴) مىليون پەنابەر زى ددونىايى دا ھەنە، ئانكو خۇ ژ (۰,۱۷٪) ئ ژئاكنجىين دونىايى دەت. نھو ژمارا كوچبەرىن نافخۇيى زى خۇ ژ (۲۵,۸) مىليون كەسان ددەت، ئانكو ژ (۰,۴٪) ئاكنجىين دونىايى يە.

پرانى يا پەنابەر ۋ كوچبەرىن نافخۇ د ھەردو كىشۋەرىن ئاسيا ۋ ئەفريقا دانە كو ھەردو پېكشە (۹,۲) مىليون پەنابەر ۋ (۱۸,۱) مىليون كوچبەرى نافخۇيى ب خۇقەگرتىنە.

راھینان

- مافى پەنابەرىي چييه؟
- پەنابەر كييه؟
- چەند جۇرپن پەنابەران ھەنە؟
- نھو پەنابەرى بوويه گرافتا دونيايى يان نە؟
- تە كەسەكى پەنابەر ھەيە؟
- ئەگەر ھەبىت ئەگەرئ پەنابەريا وى دزانى؟
- ژ وان ئەوئن تو دنياسى ھەمى ئەون ئەوئن ژ ترسا گيانى خۇ رەقىنە يان ئەگەرئن دى ھەنە بۇ رەقىنا وان؟
- تو دىيژى ھەر كەسانەكى سياسى ژ ترسا گيانى خۇ برەقىت.
- ئەرى تۆگەھشتيە بارەكى وەسا ھزرا پەنابەرىي تە كرىبىت؟
- ھەمى ئەوئن وەلاتين خۇ بچە دەيلن، ب پەنابەر دزانن؟
- ئەگەر نە، چ جورە وەلاتەكى بچەيلانەكا دى ھەيە؟
- ئەگەر بارەكى نە ئاسايى د وەلاتەكى دا بەيتە گۆرى، ئىك وەكى ھەمى ئاكنجىين وى وەلاتى، نە ئارامى يا وەلاتى وى پال دايە كو برەقىت، جۆرى پەنابەريا كەسەكى وەسا چيە؟
- مەر جە كۆچبەر ژ وەلاتەكى بچيتە وەلاتەكى دى؟

پېنج: مافى بدهستقه ئينانا پله و پايه يان:

هەمى كەسا، ل دويڧ ياسا و رېنمايېن وەلاتى خۇ و شيان و لىھاتنېن خۇ بۇ وەرگرتنا پلە و پايەيان، ومافى ھەڧر ككرنى ھەيە و نابيت رەگەز، توخم، نەتەو، ئايين، زمان، رەنگ يان ھزرو بېر د وەرگرتنا پلە و پايېن راگەھاندى دا رېگربن. مرؤڧ ل ھەر جھەكى و ب ھەر زمانەكى و ول ھەرنەتەو ھەيەكى وب ھەر رەنگەكى ھەبېت و خۇدانى ھەر بېروباو ھەيەكى بېت، وەك مرؤڧ مافى وەرگرتنا كارېن گونجاي و دشانېن وى دا بېت. زېدەتر ژ وى ژى دسيستەمى ديموكراسيدا پەيرە و كرىە. د وەلاتەكى دا بۇ ھەر پۇستەكى دياركرى كەسانەك ل سەر بنەمايېن ھەر پېشەرەكى بھېتە دانان، ژبلى ھەڧو ەلاتى بۇونى و ئەو مەرچېن ياسايېن پېدڧى دوى كەسى دا ھەبن پېشكرنەكا ديار و ئاشكەرايا مافى مرؤڧىە، چونكى نە وەكھەڧى يى دئىنېتە گۆرى... ناچېبېت پلە و پايە وەرگرتن ب ھزر و بېرېن پەيوەندېن كەسانەكى ڧە د گرېدايى بن كو خۇدان دەستەلات بن، چونكى ئەگەر وەسابېت ژ لايەكى جوداھى دناڧ بەرا مرؤڧاندا دھېنە كرن و ژلايەكى دى ڧە پالدا نا خەلكەكى بۇ چوونا دناڧ حزب و رېكخراوېن دەستەلاتدار، كو ئەو ژى پېشكراريەكا بەندى (۱۲۰) يى ژجارناما جېھانى يا مافى مرؤڧى يە: ۱- ھەر كەسەكى مافى ئازادى و پشكداربۇونى د كۆمەل و دەستەك و تاقمېن ئاشتى خۇازدا ھەيە. ۲- نابېت چ كەسەك پەستان لېبھېتە كرن بچېتە دناڧ رېزېن كۆمەلەكى دا.

چەند بەندەكېن دېن جارناما جېھانى يا مافى مرؤڧى گرنكى بڧى لايەنى دا يە. ((ھەر كەسەك بېى جوداھى مافى موچى وەكھەڧ د كارەكى وەكى ئېك دا ھەيە)) ئەڧە ژى برگى دووى يە يى بەندى (۲۳) يى، برگى ئېكى يى بەندى (۲۱) ژى دبېژېت: ((ھەر كەسەكى وەكھەڧى يا مافى وەرگرتنا كارو ڧەرمانبەرېن گشتى د وەلاتى خۇدا ھەيە)). كو ئەوژى ھەمان مەرەم ڧەدگرىت... ب شېوەكى گشتى، نابېت پلە و پايە، ژبەر ھەر جۆرە پەيوەندى يا كەسى ب دەستەلاتى ڧە، د چەند كەسېن ديارىكرى دا پاوان بكن.

پاهينان

- ئەرئ شاره زاييى ب مەرجهكى سەرەكى يى د هه فركيكرنا وەرگرتنا پۆستهكى دياركرى دادن؟

- ((هر كه سهكى مافى كاركرنى و نازادى يا ههلبزارتنا كارى ل بن سيبه را گه لهك مەرچين رهوا و ماقويل دا ههيه، ههروهسا مافى پاراستنى، ژ بيكرى ههيه)). ئهفه دهقى برگا ئيكي بهندى (٢٤) ئ ژ جارناما جيهانى يا مافى مروقى يه. ئهو دهقى مافى بدهستقه ئينانا پله و پايه يان فه دگريت؟ روونبكه.

شەش: مافى گەلان ژ دياركرنا چاره نقيسى و مافى كيّمه نه تهوان:

پشتى دروست بؤونا دهولهتا نه تهوهي^(١)، كيّشا كه مينه يان ب ريكه فتن يان ب زؤرى ب دهولهت كه دياركرى فه گرّيدابيت، سهرهلداى. جوداهيكرن دناقبه را مروقىن ئيك دهولهت دا، ههستى نه وهكهفه يى ژ لايى كه مينى فه دهيتته گؤرى وەلى دكهن، ژبلى مروقايهتى يا خو هزرى ژ رەسه نه تيا خو وئەگەرین جوداهيا خو بكهت وب وئ زورداریى و سته مكارىي و تهپه سهرى رازى نه بت كو لى دهيتته كرن... لهورا پشتى شهري جيهانى يى دووى، پيكوله كا باش بو چاره سه ركرنا كيّشه يين كيّم نه تهوان كرىه، كار ژى كرىه، د چارچوقى دهولهتەكى دا بناقى سهروره يا دهولهتى ئهف كيّشه يه پشت گوهد نه ئيخستيه كو ههر چه نده هيشتا ئهشكه نه چه دان و تهپه سه ركرن، هنده كا ب كيّشه يه كا ناخخويى ل فه له مدياى. وان نه قيت چ لايه نهك مايى خو ل كارى نه ئاسايى يا دهسته لاتدارين زال دهست بكهت. تهپه سه رى يا وان كه مينه يان ژلايى دهسته لاتداران فه، ململانيه كا خويى نا وى ئينا گؤرى. ههر ئه وى ژى وه كرىه گرنگى ب مافى چاره نقيسى گەلان بهيتەدان.

---

(١) دهولهتا نه تهوه: پشتى ژناف جوونا رژيما دهره به گايهتى يى و شكهستنا دهسه لاتا كه نيسى، چه ندها دهولهت ل ئه وورؤيا لسهر بنه مايين نه ته وايهتى دروست بؤوينه، وهك: نه مسا، ئيتاليا، فهرمنسا، فان جؤره دهولهتان ههتا ئهفرؤ دريژى ههيه.

مەرەم ژ مافى چارەنقىسى پەيداكرنا بىافەكى ئازادى يا مللەتى يە بۇ پىكىئىنانا قەبارەكى سىياسى و ياساى و ئابۇرى و كۆمەلەيتى و رەوشەنبىرى و كلتۇرى، ل چارچوقى دەولەتاك سەربەخۇ، يان دناف دەولەتەكا دىاركرى دابىت..

چەندىن راگەھاندن ژفى بىافى قە دەرکەفتىنە ((ژوانان راگەھاندنا وىلسن، پىشتى شەرى جىهانى يى ئىكى، ئەلمانىا ب مەرج خۇ بدەستقەبەردا، ل (۱۹۱۸/ ۱۱/ ۵) دا وىلسن پەيمان دا، وىلايەتەن ئىكگرتىن ئەمريکا وەقەپەيمانىن وى ب پىشنيارىن ئەلمانىا پازى بىن.

ل گۇتارا چار بەشىن سەرەكىين ولسنى ل ساللا (۱۹۱۸) دىيژىت:-

((نابىت چ جورين پىشكدارىەكى هەبىت. و چ زىانەك ب ئەگەرى سزادانى قە هەبىت نابىت خەلكى ل رى يا كونفرانسهكى نىف دەولەتى قە ژ دەستەلاتەكى بدەنە دەستەلاتەكا دى. دقئىت ريز ل حەزىن وان يىن نىشتمانى بهيتە گرتن، دقئىت مللەت رازىبن ب وان دەستەلاتەن ب سەردا دەينە سەپاندن. چونكى مافى چارە نقىسى زاراقەكى بى رامان نىنە)).

راگەھاندنا ئەتلەسى ((رۆز فلت))ى سەرۆكى وىلايەتەن ئىكگرتىن ئەمريکا و سەرۆك وەزىرين بەرىتانىا وىنستون چەرچل، ساللا (۱۹۴۱) برىارەكا هەقشك دەرئىخست كو تىدا ئەو پەرنەسىپىن وان ئاشكرا كرىن كو ئەف دو دەولەتە پىشتى ژنابىرنا رژىما نازى ل ئەلمانىا بۇ ب دەست قەئىنانا جىهانەكا ئاشتى خۇاز برىار بۇو بهينە ب جەئىنان، ئەف پەرنەسىپە ژى پىكەت بۇون ژ:

---

(۱) رۆزفلت: (۱۸۸۲ - ۱۹۴۵) سەرۆكى سىيى و دووى يى ئەمريکا يە (۱۹۲۳ - ۱۹۴۵). رۆلەكى گرنگ د جەنگى جىهانىي دووى دا دىت.

(۱) چار نازادىيىن بىنەرەتتى: نازادبۇون ژ برسى، ژ ترسى، نازادىا بىرورا و دەربرىنى و نازادىا ئايىنى.

(۲) ب دەستقە ئىنانا مافى چارە نقىس د گشت مەسەلەن سەرەكىدا.

(۳) مافى گشت گەلان بۇ ھەلبىزارتا جۇرئ وئى حكومەتتى كو وان بۇ دارشتا شىوئ ژيانا خۇ پىدقى پى ھەيە.

(۴) نازادىا بازىرگانى و پىكشەكار كرنا ئابۇرى دناقبەرا سەر جەم نەتەواندا.

(۵) ئاشتى و سلامەتتى بۇ گشت دەولەتان.

(۶) نازادىا ھاتن و چوونا پاپۇران دناف دەريان دا.

(۷) دەست بەردان بكار ئىنانا چەكى د دامەزاندنا سىستەمى تەناھىي و سلامەتتا

ھەردەم و پامالينا چەكى ژوان نەتەوان كو ئاشتىي دئىخنە دمەترسىدا. بۇ ھەمان

مەرەم (ويلىسن) ى ژى ل جەنگى ئىككى جىھانى (۱۴) خال ئىخستەنە بەرچاڧ.

بەلى چ ھىزىن سەربازى و ياسايى ل پشت نەبۇو بۇ بجھىنانا قان برىاران.

پشتى دامەزاندنا رىكخراوا نەتەوھىيىن ئىكگرتى، قى رىكخراوى بۇ

بەدەستقە ئىنانا چارەنقىسان رەوايى دا خەباتا گەلان، بەلى زلھىزىن دونيايى

ھىجەتپن جورا و جۇر ئىنان دا ئاستەنگان بىخنە د رىيا وەرگرتنا وان مافا و ژناقبەرن

و نەھىلانا شۆرەشىن نازادىخۇازدا.

بۇ چارەسەر كرنا كىشا گەلان و كىم نەتەوا ژى رىكخراو نەتەوھىيىن ئىكگرتى

چەندىن برىار دەرئىخستەن، وەكى برىارىن (۱۸۰۳) يا كۆمەلا گشتى، كول (۱۴/۱۲/۱۹۶۲)

دەرگەفتى، يا تايبەت بوو مافى وەلاتان بۇ مفا وەرگرتن ژ سامانپن خۇيپن سروشتى،

برىارا (۱۵۱۴) يا كۆمەلا گشتى ل سالا (۱۹۶۰) يا تايبەت ب سەربەخۇبونا گەلان و

وەلاتپن ل بن دەست كو ب برىارا (ژناقبەرن ئىمپىريالىزىمى) يا بەرنىاسە. تىدا مافى

چارەنقىسى گەلان ب جۇرەكى دياركرىە كو. نازادانە بشىن پىگەھەكى موكومى

سىياسى دروست بكەن و گەشەپىدانى ب ئابۇورى خۇ بدەن و مافى كۆمەلەيەتى و

رەوشەنبىرى دەستەبەر بكەن.

بريارا (۲۹۵۵) يا كۆمەل گشتى ل ساللا (۱۹۷۲) يا تايىبەت بۇ ب رەوادانا خەباتا چەكدارى يا گەلان بۇ ب دەستقەئىنانا مافى چارەنقىس.

ئەفان بريارا سىياسەتا داگىركنى ب ھەمى شىوھيىن ويقە قەدەغەكر وئىخستە دناف خانا تاوانىدا و رەوايى ژى دا خەباتى بۇ ب دەستقەئىنانا مافى چارەنقىس:-

۱- ھەر گەلەكى مافى دياركرنا چارەنقىسى خۇ ھەيە ول دىف وى مافى بۇ ھەيە ب ئازادى بريارى ل سەر قەبارى سىياسىي خۇ بدەت و ب ئازادانە دريژىي ب پيشقەچوونا ئابۇورى و كۆمەلەيەتى و روشەنبىرى بدەت.

۲- ھەر گەلەك بۇ ب دەستقەئىنانا ئارمانجىن خۇيىن تايىبەت، دشىت ب ئازادى رەفتارى دگەل سامان و داھاتى خۇيى سروشتى بكتە، بى كو ژ چ پىگريەكى بھيتە لادان يا كو ژ ھەفكاريا ئابۇرىي دەولەتان پەيدادىبىت ول سەر بنەمايى مفايىن ھەفپشك دامەزرايە و نابىت ب ھىچ شىوھكى چ گەل ژ ھۇيىن تايىبەتيىن خۇ يىن ژيانى بى بەھربىيت. ئەقە دەقى بەندى ئىكى يە يا بەلىنا نىف دەولەتى يا تايىبەت ب مافىن مەدەنى و سىياسى، كو ب بريارەكا كۆمەل گشتى، باومرى پىدايە... .

ل دويىف ئەفا سەرى بۇ مە ئاشكەرا دبىت كۇ ب دەستقەئىنانا مافى چارەنقىس رەوايە و نابىت ب مەسەلەكا نافخۇيى دانن ود چارچوقى سەرورەيا دەولەتەكىدا سەح كەتى، بەلى مەسەلەكا نىف دەولەتییە ول كونگرئ دەولەتین بى لایەن د ساللا ۱۹۶۴ز دا، كو ل قاھیرەيا پایتەختى مسرى گریدابوو، دان پیدان ب رەوايىا خەبات و تىكوشانا گەلین بن دەست دا و نوینەرین بزاقین وان ژى ب نوینەرین گەلین وان دانان. ول كونگرئ جەزائیرى ل ساللا (۱۹۷۲) ز ژى دا ب ھەمان شىوھ ئەف كار دووبارە كریە. ھەر د وئ سالىدا، كۆمەل گشتى يا نەتەوھيىن ئیگرى ب بريارا (۲۰۱۳) ئ رەوايىا بزاف و خەباتا گەلان راگەھاند كو دژى داگىركەران و دەسلاتین بیانیان و رژیمین رەگەز پەرستى خەبات دكر.

پاھینان

- ئەرئ ئەو كۈنگرو بىر يارپن دەر بارەى مافى چارەنقىس دەر كەفتىن، ب كرىارئ

چ كارىگەر يا خۇ ھەبۇو؟

- ئەرئ چارەنقىس گە لان د كىژ خانا مافىن مروقىدا خۇ دبىنتە قە؟

- ئەرئ جوداھى ھەيە دناقبەرا مافىن كىم نەتەوان و مافىن گە لان؟

تەۋەرى دوۋى

ماڧىن ئابوۋرى و روشنبىرى و كۆمەلآيه تى:

ب وئ چەندئ دەينە نياسين كو بتنى ب ياسايى ناھينە دەستەبەر كرن، بەلى پىدقى ب بارەكى ئابوۋرىي گونجاي ھەنە دا ئەركى دەولەتى و دام و دەرگەھين وئ دەستەبەر بكت وئىك رخەسلەتئ وئ زى ب تايبەتى ماڧىن ئابوۋرى و كۆمەلآيه تى ئەون كۆ ماڧى (پىدانى يە) وئەو كۆمەلە ماڧن كو بشيۋەكى گشتى ھەنە وراستەوخۇ ب زيان و زيارئ و پىشقەچوونا مرؤقى قە دگرىداينە ود ئاستى جىھانى زى دا گرنگىيەكا تايبەت پىدايە درىكا گریدانا كونگرين گەشەپىدانا مرؤقى و گریدانا پەيمان و رىكەفتنامان كو گرنگترين ژوان پەيمان ماڧىن ئابوۋرى و كۆمەلآيه تى و روشنبىرى يە كول سالآ (۱۹۶۶) ز ژلايى رىكخراوا نەتەۋەيىن ئىگرى پەسەندكرىە كو دقئت بۇ سەرجهم مرؤفان بى جوداھيا زمانى و، رەگەز، بنەجھا نەتەۋەيى، بىروباۋەر، ئايىن، دەستەبەركەن يا كو ئارمانج ژئ خوشگوزەرانىا گشتى يە دجقاكى ديموكراتى دا.

گرنگترين ئەو ماڧ پىكھاتىنە ژ:

۱- دان پىدان ب ماڧى كاركرنى درىكا پەيداكرنا زەمىنا كاركرنى كۆ مرؤف ب خۇب ئازادانە ھەلبىزىريت، ئەركى دەولەتى بەرھەقكرنا بەرنامى مەشق پى كرنى و ئاراستەكرن و دابىنكرنا ئامراز و ئاميرين تەكنىكى و پىشەيى و دارشتنا سىياسەتەكا گونجاي كو گەشەپىدانا ئابوۋرى و كۆمەلآيه تى و رەۋشەنبىرى لى پەيداىبىت.

۲- دابىنكرنا مەرجين دادپەرۋەرىي بۇ كارى ۋەك كرىا گونجاي، مەرجى كاركرنى بۇ پاراستنا گيان وساخلەمىي، دەلىقا كاركرنى، بىھنقەدان ددەمى كارى دا.

۳- مافى پىكھاتنى و ئەندام بۇونى ل سەندىكا و ۆيىخراوان ب شىوھكى، ببىتە پالدرەكى بهيز بۇ دەستەبەرگىن و پاراستنا بەرژەۋەندىيىن ئابۇورى و كۆمەلەيتى و رەۋشەنبىرى.

۴- پىدقى يە پاراستن و ھارىكارىكرنا خىزانى بۇ ۋى پىقھەرى بت كو يەكەيەكا كۆمەلەيتىيە و بنىاتى جفاكى يە ژ ھەمى لايان قە، ژوانا ئاستى ژيارا گونجاي، دابىنكرنا خۇپاراستنان بۇ دايكى، دابىن كرنا خوارن و جلو بەرگان...ھتد.

۵- دابىنكرن و پاراستن و جافدىريا نوشدارى، كىمكرنا رېژا مرنا كۆرپە يان (الجىن) باشكرنا بارى ساخلەمىي و خۇپاراستنا ژ نەخۇشيا، رىگرتن دىلەلەقبۇونا وان دا.

۶- مافى تاكە كەسى بۇ پەرۋەردە و فىركرنى.

۷- مافى تاكە كەسى بۇ پىشكدارىي دژيانا روشنبىرى و مفا ۋەرگرتن ژ پىشكەفتنىن زانستى و پاراستنا شاكارا (الروائع) ئەدەبى و زانستى و ھونەرى و داھىنانان و بەرژەۋەندىيىن مادى و مەعنەۋى.

۸- ئازادىيا مولكدارى بۇ مرؤقى و بكارئىنانا ۋى ب شىوھكى ۋەسا كو ل ياساۋ دەستوراندا بەيتە دياركرن.

ئەف مافىن ل خارى چەند مافەكىن ئابۇورى و كۆمەلەيتى و روشنبىرى نە:

۱ - دابىنكرنا كۆمەلەيتى و ژيانا گونجاي:

دابىنكرنا كۆمەلەيتى، ھارىكارىيەكا يان موۋچەيەكى ھەيئانەيە، بۇ وان كەسان دھىتە دان، يىن كو ژبەر ھەر ئەگەرەكى بيت نەشىن كارىكەن و شىانين پەيداكرنا ژيارى بۇ خۇ ۋمال و زارۋكىن خۇنىنە. ئاستى باشى ژيارى و مافى ھەبۇونا دابىنكرنا كۆمەلەيتى، و ھەر رىكەفتنامەكا تايبەت ب مافىن ئابۇورى و روشنبىرى و كۆمەلەيتى چارسەرنەكرىيە، بەلكى

بەندى (۲۲) ئاينى جارىناما جىيەنى يا مافى مەرۋى زى ل فى لايى قە دىيىت:

ھەر كەسەكى ئەندام دىناڭ جىڭايدا مافى دابىنكرنا كۆمەلەيتى ھەيە، كو درىكا داھاتى مىللەت و ھارىكاريا نىڭ دەولەتى ول دىف ياسا و دەستوورى، داھاتى ھەر دەولەتەكى دىڭىت مافىن ئابۇرى و كۆمەلەيتى و پەرودەيى يىن كو پىدقى نە بۇ سەرفىرازا وى و گەشەكرنا ئازادانە بۇ كەسايەتيا وى بىيەنە دابىن كرن! بەندى (۲۵) يى قى جارىنامى دىيىت: ۱- ھەر كەسەكى مافى ژيانەكا گونجاي ھەيە كو تىرا پاراستنا ساخلەميا وى و ژيارا وى و خىزانا وى بىكەت ئەو زى خوارن و جل و بەرگ و خانى و چاڭدىريا نوشدارى و خزمەتەن كۆمەلەيتى يىن پىدقىيىن وى زى قەدگرت. ديسان مافى دابىنكرنا ژيانى ھەيە ل دەمى بىكارىي و نەخۇشىي و پەكەفتىي و بى ژن و بى ژنىي و پىراتىي و ژدەستدانا ئامرازىن ژيانى ژبەر بارودۇخەكى دەرەكى كو ژدەرۋەي دەسلەتا مەرۋى يە. ۲- دايكان و زارۇكا مافى ھارىكارىي د چاڭدىريەكا تايبەت دا ھەيە و ھەمى زارۇك زى ئەگەر ب رىكا شەرى يان نە شەرى ژدايك بىن دىڭىت ھەميا پاراستنا كۆمەلەيتى ھەب! ل دىف ئەو ھەردو بەندىن سەرى، پىدقى يە ھەر كەسەك ژبەر ھەر ئەگەرەكى شيانين كارى نەبەت ل رىيا دابىن كرن كۆمەلەيتى قە ژيانا وى ب رادەكى وەسا بەيىتە مسۆگەركرن كو رىز گرتناوى نەيىتە كىمكرن.

دابىنكرنا كۆمەلەيتى و ژيانەكا گونجاي نىك ژ مافىن ئابۇورى و كۆمەلەيتى نە، كو دىيىننى بەرەبابا دووى (النسل الثانى) يا مافىن مەرۋى و ژ مافىن سەرەكى يىن مەرۋى نە ول ناهيەنە جوداكرن. ب زورى ب رامانا ياسايى پەيىقەكە ب مافى جىڭاكى د دادنن نەك تاكە كەسى. مافىن ئابۇورى و كۆمەلەيتى ل دىف سروشتى، رامانا وى يا ياسايى پىگىرى بۇون، داخازكرن، ژ مافىن مەدەنى و سياسى دئىنە جوداكرن ئەو زى: **ئىك:** كۆمەكا مافانە ئىكسەر ب ئەنجام ناگەھىنن، بەلكى بەرە بەرە، چونكى ب جەئىنانا تەماميا وان پىدقى ب ب كارھىنانا داھاتەكى زورى بەردەست ھەيە،

چ ئەو داھات يى نافخۇيى يان دەولەتى بيت، ل ديف قى زى ب جھىنانا وئ پىدقى ب پىنگافىن ئىك ل دويىف ئىك ھەيە.

دوو: مافىن ئابوورى و كۆمەلەيەتى پىشكداريەكا باش وكارىگەر يا دەولەتى بۇ پىدقى يە، خۇ ئەگەر بۇ ب دەستفەئىنانا مافىن مەدەنى و سياسى ب زورى پىدقى ب وئ بت، دەولەت چ تىشان ناكەت بۇ نموونە وەكى ئەشكەنجەدان ژبلى ژ ھىلانا دەولەتى ژ وئ چ تىشتىن دى نەقىت. بەلى بۇ نموونە مافىن پەرورەدئ و خواندنى، پىدقى ب پىكول و داھاتەكى زۆر ھەيە، كو گەلەك لسەر دەولەتى گران دبىت ھەتا ب جھىبن، بۇ ب كارنىخستن وب دەستفەئىنانا مافىن ئابوورى و سياسى ژى، دقئىت راستەوخۇ سەرمايەو داھاتەكى تەمام بۇ بەيتە دابىنكرن.

ل دويىف ئەو ھەردوو بەندىن سەرەكى يىن جارناما جىھانى يا مافى مرؤقى پىدقى يە دناف ھەر وەلاتەكىدا ل دويىف بارئ دارايى و چەوانيا ژيانا ھەفۋەلاتيان، ژيانەكا گونجاي بۇ ھەمى ھەفۋەلاتيىن خۇ بىنتە گۆرى. ھەتا ئەگەر ئەوى ھەفۋەلاتى شيانىن خزمەتى ژى نەبىت. دىشېن دەسەلاتدارىن وى وەلاتى ل دويىف داھاتى خۇ جۆرو رېژا وئ دابىنكرئ دياربكەت. چ ل رېيا داھاتى سروشتيىن وى وەلاتى بيت يان وەرگرتنا باجى يان ھەر شيوہيەكى دى كو ب پەسەند بزانىت.

پاھىنان

- مەرەم ژ دابىنكرنا كۆمەلەيەتى چىيە؟
- بەرووبۆمى وەلاتى بۇ كىيە؟
- چىدبىت كەس ژوى بەربۆومى بەيتە بى بەھركرن؟
- مەرەم ژ ژيانا گونجاي چىيە؟
- دابىنكرنا كۆمەلەيەتى ژبلى دابىنكرنا خوارنى و جلوبەرگان چىي دى دگەھىنت؟
- دابىنكرنا كۆمەلەيەتى ھەر بۇ پىرو پەكفتيانە يان خەلكى دى ژى بخۇفە دگرت؟
- ئەگەر فەگرىت ئەو كى نە؟
- ئەرى دابىنكرنا كۆمەلەيەتى و چافدىريا كۆمەلەيەتى زارۆكىن نەشەرى ب خۇفە دگرىت؟

۲- مافى ژینگەھا پاقتر (ژینگەھا پاراستى):

ژینگەھ، ئىكە ژ بنەمايىن سەرەكى يىن ھەبوونى و پىدقى يە بۇ بەردەواميا ژيانى پارىزگارى لى بھىتە کرن وب پاقترى راگرن. ژینگەھ بۇ ھەميان وب مولكى مرؤفايەتیی ددانن و پشكا ھەر زىندەوهرەكى تىدايە. لەورا مافى مەيە داخازا پاقتر راگرتنا وئ بکەين و نەھىلين ب شىوہكى نەريکوپىنک بۇ بەرژەوہنديين وان کارگەھ و دەولەتان ب کاربەينن. ژینگەھ گشت ژیدەرین سروشتى قەدگريت. ئاف، ھەوا، ئاخ، داروبار، زىندەوهر و ھەمی وان تستان ژى قەدگريت يىن کول سەر ئاخى و بن ئاخيدا ھەين". ھەر ئىک ژوانا ژیدەرەكى سەرەكى يى ژيانى يە و پيسبۆون وتیکدانا وان کارەكى خراب بۇ مرؤفايەتیی لى دکەشيت... قەدیتنا ژیدەرین وزە ((ھەلما ئافى، رەژيا بەرى، باريت، کارەبا، نەفت، ونەتۆم و..... ھتد)) وب کارئینانا وان د بۆارین جودا جودايین پيشەسازيیدا وپاشى ژى ل دروستکرنا چەكى وگەلەك جارن ژى پیکولین دەولەتین زلھیزین وى دەمی و نھو بۇ دەست بسەرداگرتنا وان دەقەرەن يىن ئىک يان چەند ژیدەرین وزى تیدانە بۆويە ئەگەرئ بەرپابوونا شەروشۇرین زۆر و دژوار وھەمی جورین چەكى تیدا ب کاردئینن. بېگومان ئەقەژى دبنە ئەگەرئ پيسبۆونا ژینگەھى. ئەقە ژبلى ب کارئینانەکا نارەوايا وان داروبارین ب بەرو بى بەرین دەقەرین جورا و جۆر، کو نەك ھەر جھین وان خەملاندبوون، بەلکى ھەقسەنگياوئ ژى د ناقبەرا ئەوان گازاندا ئىنايە گۆرئ کو ھەر ئىک ب شىوہكى دخزمەتا ژینگەھى دايە. مرؤف ھەمی جۆرین مفای ژداروباران دبىنت، ژلايەكى قە مفای ژ بەرئ داروبارى و ژلايەكى دى ژى قە بۇ پاقترى ژینگەھى و ئاف و ھەوايى پاقتر وب کارھینانا قەدو تايین وان د دەمی پىدقى دا. بەلى ل دەمی پەيداىبۆونا شەران سامانى وان ژلايى لايەنن شەرکەر قە دەينە سووتن. باشترين نموونا زىندى يا نيزيک ژى برين و پشت گوھاڤيتنا ئەو ھەمی داروبارین دەقەرین جودا جودايین عيراقى بۆو کو رژیما ئەوى دەمی يا عيراقى ب ھىجەتین جورا و جۆر پرايا وان برينە و ژناف برينە. ل ژپريا عيراقى ب دەھان ھزار دارخۆرمە برينە و ل کوردستانى ژى ھەرەوسا، چوونە سەر باخ و چاقدیریکرنا وان ژ خۇدانین وان قەدەغەکرن. کو بقی ژى ژبلى زيانا مالى يا خۇدانین وان، ھەقسەنگيا سروشتيا وئ ژینگەھى ژى پيسبۆو.

ئەو ئەگەر ئىن گىرگىن كارتىكر نەكا زۆر لىسەر پىسبوننا ئىنگەھى ھەين پىكھاتىنە ژ:
 زۆربوننا مەرۇف و پىشكەفتنا بازىرگانىي دىناقبەرا وەلاتاندا وەكرىيە ھاتن و چون و
 گەريان بوويىنە كارەكى رۇژانە وب ئەگەر ئى بكار ئىنانا " ترومبىل ، شەمەندەفر ، پاپۇران
 و فرۇكان.... ھتد"، كو ھەر ئىك پشكا خۇيا وزى بكار دىنن و ئىنگەھى پىس دكەت و ژ
 روويى ساخلىمىي شە زىانەكا زۆر ب گيانداران دگەھىنىت كو مەرۇف ئىك ژوانايە. د
 پىرانيا وەلاتىن جىھانا پىشكەفتى دا، پىسبوننا ئىنگەھى بوويە كىشەيەكا مەزن، بزاڧى
 دكەن دىناق باژىراندا كىمتر ترومبىل بكارىنن، سالانە رۇژەكى بۇ نەھاژوتنا ترومبىل
 تەرخان دكەن، باجا ترومبىلان زىدەدكەن، راوەستيانا ترومبىلان ل جەين تايىبەتىن
 واندا گران دكەن، ھاندانا خەلكى دكەن كو ھندى بشىن پايىسكلان دىناق باژىراندا
 بكارىنن، ھاتن و چونا ترومبىلان دىناقبەرا باژىراندا قەدەغەبكەن.

رۇژانە، ھەر خىزانەك خۇ ژبەرمايك و پىساتىيىن مالا خۇ، خۇ رزگار دكەن. وەكى دزانن،
 باژىرقانى وان بەرمايكان خرقەدكەت ول جەھەكى دوىرى باژىرى، يان دىسۆزىت يان كوم
 دكەت و پاشى ئەو ژى دىبىتە كىشەيەكا دى يا پىسكۇرنا ئىنگەھى.. ددەمى سوتنىدا، دىبىت
 گەلەك تىشت دىناقبەرا، سوتنا وان تىشتىن خراب ژى پەيدادىن وزىانەكا مەزن ب ساخلىمىي
 دگەھىنىت. لەورا ھندەك وەلات، د پشكا پاڧىزا ئىنگەھى يا باژىرقانىا باژىراندا، بى
 بەرامبەر سىندۇقان بىسەر خىزاناندا دابەش دكەن و رىنمايان ددەنى، ھەتا ئەو تىشتىن ژ
 ئەنجامى سوتاندنىدا جورە غازەكا ژھراوى و ترىسناك ژى دەرەكەڧىت، بىكەنە دوان
 سىندۇقاندا و رۇژەكى ژى بۇ كومىرنا وان دىاردكەن، ھەتا بىجورەكى ژناق بىبەن و زىانى
 نەگەھىنن، ئەو بەرمايكىن دى ژى كو دىشىن جارەكا دى بكارىنن و مفايى ژى وەربىگىر
 جودا دكەن و دوبارە پىشتى چىكرنا وان بكار دىنن، ھندەك وەلاتىن لىسەر دەريايان
 بەرمايكىن پىسىن خۇ دىھاڧىنە ددەريايى دا و ئەو ژى زىانەكا مەزن ب گياندارىن دىناق
 دەريايى دا دگەھىنن. كارگەھىن پىشەسازى، ژىلى وى غازا د ھەوايى دا بەلەڧەدكەن،
 ژىناقبەرا بەرمايكىن وان ژى، بۇيە گىرڧتەكا مەزن و پىدڧى يە كار بۇ بىيەتە كىر.

هەبوونا کارگەهان نيزيك باژير و باژيرك و گوندان، زيانەكا مەزن ب ئاكنجيين دەقەرئ دگەهينيت.

يا ژ ئەقین سەری هەمیان گرنگتر، ئەو کارگەهین کو د بياقی ئەتۆمی و کیمیا گەری و ھندەك تەشتین ژ وان بابەتاندا کاردکەن، نھو بەرمایکین ئەفان کارگەهان بووینە کیشەیهکا مەزنا مرؤفایەتی و چەندین ریکخراو و پارتین پارێزەرین کەسکاتی بۆ ریکرتن ژ ھەبوونا وان جۆرە کارگەهان پەیدابوون. پارتا کەسک د پڕانیا وەلاتین ئەوڕۆبی دا ھەنە وب توندی بەرامبەر وان کارگەھ و حکومەتان دراوستن کو بەرمایکین ترسناکین کارگەهین خۆ دئێخنە دبن ئەردی یان دھاڤینە دەریایاندا.

لایئ مەژی، پستی سەیرانی بەرمایکین خۆ بیی کۆمکرن د جەین گەشت و گۆزاری دا بجە دھیلن، جار ھەیه ئەگەر ژبەر ھەر ئەگەرەکی کرێکارین گلیشی کوم دکەن ددەمی خۆدا نەگەھن، پشکەك ژ ئاكنجيين تاخان بیی گوھئ خۆ بدەنە کەسەکی گلیشی خۆ دھاڤینە دکاڤلئ تاخئ خۆدا.

ژینگەھ پاریزی وەکو مافەکی مرؤفی، دگەل پشکەفتنا جفاکی و پيشەسازی سەری خۆ ھەلدایە، گرنگی یەکا زۆر ھەیه، چونکی مەسەلەیهکە ھەمی مرؤفایەتی قەدگريت. نھو گرنگیەکا زور پئ دەن و ھندی ویڤەترە خەلک زیدەتر پشتگريا وئ دکەن... ئەری تو بۆچی نابی یە ئیک ژوان پشەقانیکەران؟

پاھینان

- ژیدەرین پیسکرنا ژینگەھئ چنە؟
- ئەری د جەنگین جیھانیدا بکارھاتینە؟ ئەگەر بەرسڤاتە بەلئ یە، چنە وکی بکارئینایە؟
- چەکین کوم کوژ، پستی بکارئینانا وان کارتیکرن لەسەر بەرەبابین پاشەرۆژی دمینیت؟

پشکا سیی

گرنگین پاراستنا مافین

مروقی دنا فخودا

گرنگیڻ پاراستنا مافین مروڦی د نافر خودا:

د هولهت ودهکو پیکهات و خودان که سایه تیه کا معنه وی دهسته لاتا ته کا گشتی بسره هه څو ه لاتیاندا پهیره و دهکته، کو ب دهسته لاتا گشتی دهیته نیاسین، لدویف نایدلوژی و هرر و ریباژین سیاسی ب ریښه دچیت، کو نهفه زی ژ وده لاتا ته کی بؤ وده لاتا ته کی دی دهیته گوهورین ل څیرئ مافئ مروڦی دهکفیه بن کاریگه ریا وئ گوهورینئ ب جوره کی کو د وده لاتا ته کی دکتاتوری و دهسته لاتا ئیک که سی دا مافین مروڦی ب بهر فراهترین شیوه دهیته پیښلکرن، بهلئ د وده لات و سیستمی سیاسی دیموکراسی و دبن دهوله تا یاسای دا مافین مروڦی دچسپن نانکو لدهمی پیښلکارایاندا نه نجامدهر روی ب پرویی بهر پرسیاریا یاسای دبن. نه گهر دهسته لاتا گشتی زی دابهش بکهین ژ سی دهسته لاتین سهره کی پیښکدهین (یاسادانان، بجهئینان، دادوهری) همر ئیک ژوانا راسته وخو ځان نه راسته وخو ب بنه مایین مافئ مروڦی څه دگریډانه، ب وی پیښه ری مافئ مروڦی په یوه نندیین موکم دگهل دهسته لاتا یاسا دانانئ د (پهرله مانی) دا هه یه، چونکی وئ دهسته لاتئ شیانین ده ریخستن ځان باشکرن ځان هه لوه شاندا یاسای هه یه له ورا دشیټ ب شیوه یه کی ژوان شیوان، یاسایا تیکه لی بنه مایین مافئ مروڦی بکهت. له ورا ل پرانیا په یمان نامه و ریکه فتنین دبیافئ مافئ مروڦی دا، بهنده کی تایبته هه یه، به حسی چاکسازین یاسا و گونجاندنا وان دگهل بنه مایین مافئ مروڦی دهکته، چونکی مافئ مروڦی و یاسا دویه کیڼ پیښه دگریډاینه.

ههر دوی چارچوځه یی دا، پرانیا روی ب رویوونا دناڅبه را مافئ مروڦی ودهسته لاتا جهبه کړنیدا رهنکځه دهته څه، وئ دهسته لاتئ ب ریکا دام و دهزگه هیڼ جودا یاسا و دهسته لاتین گشتی بسره هه څو ه لاتیاندا دسپینیت، له ورا لبن نه بؤنا چهندين پیښه رو چافدیږی، سنور دانان بؤ نه څی دهسته لاتئ ریخوښکړنا پیښلکاری بؤ مافین مروڦی په یدا دهکته، کو نه و زی د دو بیافین سهره کی دا پیښه گریډهت (تاکه

كەس بەرامبەر تاكە كەس) و (دەستەلاتا گشتى بەرامبەر تاكە كەس)، بى بى
پېقەرى كۈ بىنەمايىن مافى مەرۋى دىياساى بىن، د دەمى پېشلىكرنىدا ل ھەر دوو
بارودۇخاندا دىقەت دادگەھ و دەستەلاتا دادوھرى ئەرگى پاراستن و قەگەراندنا
مافان بى ستويى خۇقە بگىرىت، لدەمى تاكە كەسەك دەست درىژى بگەتە سەر
مافى تاكە كەسەكى دى، ژ ياساى دەرەكەقەت، ئەگەر دەستەلاتا گشتى ژى مافى
مەرۋى تاكە كەسى يان بى كوم پېشلى بگەت، زىدەتر دەستەلاتا خۇ بىكاردىنىت و
بى ھەمان شىۋە ژ ياساى لادەت.

مافىن مەرۋى، ياساى پاراستنا دادوھرى بۇ دابىن دكەت، لەورا دىقەت دەستەلاتا
دادوھرى يا سەربەخۇبىت و سەرۋەريا ياساى بپارىزىت و مافى پەنابىرنا بەر
دادگەھى بۇ ھەمى مەرۋان يا پاراستى بىت، بى جوداھىكرن دناقەبرا واندا، ئەقجا
ئەو جوداھىكرن ژبەر ھەر ئەگەرەكى بىت، وەكى ل پەيمانناما مافىن مەدەنى و
سىياسىيىن ل ساللا ۱۹۶۶ داھاتى (ھەمى مەرۋ، بەرامبەرى دادگەھى وەك ھەقن و
مافى ھەر كەسەكى يە لدەمى كىشەيەك ھەبىت، چ كىشا وى يا سزادانى بىت يان
مەدەنى، دىقەت كىشا وى ژ لايى دادگەھەكا تايبەتمەندا سەربەخۇقە و بشىۋەيەكى
دادپەرۋەرەنە بىنىت). دىشەن مافى مەرۋى بى وان پېقەرەن بىنەرەتى بىناسىن كۈ
مەرۋ بى ھەبوونا وان بى سەرفەرەزى ناژىت. مەرۋقايەتى بىناغى ئازادىي و
دادوھرى و ئاشتىي يە، رىزگرتنا مافىن مەرۋى ژى رىخۇشكرنە بۇ پېشلىخستنا
تەماما كەسايەتيا تاكە كەسى و كۈمى.

رەھ و رىشالىن مافى مەرۋى، ژوى خەباتا نەقەقەتيايا مەرۋقايەتىي قە ھاتىنە،
كۈ دسەرانسەرى جىھانىدا، بۇ ئازادىي و وەك ھەقىي كرىە، ژوى ھەول و بزاقا
مەرۋقايەتىي ژى قە كۈ ژ زىدەرىن جۇراوچۇر و فەلسەفى و ئايىنىن جودا بۇ مايىنە.
ئەو ماف ژى ل چەندىن سۇز نامىن نىف دەولەتتىن مافى مەرۋى قە رىزكرىنە، كۈ
گىرنگىرىن ژوان جارى ناما جىھانى يا مافى مەرۋە يە.

پاراستنا مافى مرۇقى، ئىكە ژ گرنگترين بنه مايىن ئىمناھيا نافخۇ، ئەو ژى ب باوەريا تەمام ب بنه مايىن سەرەكى. ل ھەر كىرئ بىت، مافى مرۇقى ب راستى يى پاراستى بىت، ئەو جھ دى يى ئىمىن و بەرەف پىشكەفتنى فە جىت. ھەر كەس و رەفتارىن خۇ د قابەرەھەكى دياركريد دزانىت و ژى دەرناكەفیت كەس ب ئەگەرئ (رەنگى، ئايىن، نەتەو، نەش، ھزروبىر يان ھەر تىشتەكى دى) جودا نەكەت و ھەست ب كىم و كاسيا نەكەت و ب ریزگرتن تەماشەى مرۇقىن دى بکەت، ئەو ژى پالەدرەكە بۇ بجئینانا ئەركىن مرۇقایەتیى دناف جفاكى دا. ب بەروفاژى، ل وان جھین مافین مرۇقى تىدا پىشگوه ھافیتی و ژبەر ھەر ئەگەرەكى بىت جوداھى ھەبىت، ئەفە(نە ئىمناھى، ترس، رەف و تىكدان) دى خەلكى فەگريت و ھەردەم دى بەرەف پاشكەفتن و كارساتان بەت و پىشیللا تەماما یاسایى ژى دى كەت. كەس ریزى ل مافى كەسى دى ناگريت دجھئینانا ئەركى ژى دا كىمتر خەمى دى يا زالبىت. بقی ژى نە ئىمناھیەكا تەمام دى پەیدابىت. ژمارەكا بەرچاف ژ دەولەتان د یاسا و دستورین خۇدا گرنگى یەكا تەمام ب (۲۰) بەندین جارناما جیھانى یا مافین مرۇقى دایە، كو پىشتى جەنگى دووئ یى جیھانى، نەتەوھەین ئىكگرتى راگەھاندی یە، ئەو جەنگى كو نىزىكى شىست ملیوئ كەسان تىدا گیانى خۇ ژ دەستدای و پرانىا وەلاتین ئەورۇپا زیانەكا مەزن فى كەفت ویرانكرن. ھەر وان زیانین زۆر ژى وەل ئەورۇپا كر، ل قۇناغین پىشتى جەنگى ب شیوہیەكى باشتەر خۇ ب پاراستنا مافین مرۇقى فە گریدەت و بپاریزىت.

ل ئەورۇپا، ب تاییبەتى ل ئەورۇپا روژنافا، ب دەھان رىكخراو بۇ بەرەفانىكرن ژ مافین مرۇقى ھاتنە دامەزراندن و پرانىا ئاكنجىيان لدویف دەنگى بانگەوازا وان چوون. وان رىكخراوین جیھانى جھى دیارى خۇو گرت و بەیانناما سالانە حسیبا تەمام بۇ دكر، ھەر ھەفوەلاتیەكى ژى پىشیلكارى دوى بەیاننامى دا ھەبىت ئەفە بۇ ھندى شیوازى خۇ ژوى بارودوخى بگوھوریت و تۆمارا مافین مرۇقى ب پاقزى راگريت، گفاشتنا تەمام دئىخستە سەر.

ھەر دەولەتەك، شارستانى و پېشكەفتنا وئى پاراستنا مافى مرۇقى قە گرېدايە، چەند مافىن ھەقۇەلەتلىيىن خۇ راگرىت ھند ياسا د ولەتلى واند دى سەرورەر بىت وكىم كىشە بن، بەروفاژى ژى راستە. چونكى پېشلىكرنا مافى مرۇقى، نە وەك ھەقىى و نە ئىمناھىي و بى باوەرىي پەيدا دكەت. پاراستنا مافى مرۇقى ھۆيەكى سەرەكى يە كو ب راستى مرۇف خۇ ب مرۇف بزانىت. جارناما جىھانى يا مافى مرۇقى، كو تىكرىا ھەر (۳۰) بەندىن وئى بەرھەفانىكرنە ژ مافىن تاكە كەسى، ئەگەرەكى گرنكى پىكشە ھەلگرتن و رىزگرتنە ژ بىرورا و بۆچون و پىرۆزىيىن ئىك و دو، دوىركەفتنە ژ دوژمناتىي و پىكدادانى. ھەر دەولەتەك ژى پرانىا بەندىن قان مافان بپاريزىت، دى بىتە جەي باوەرىا ھەقۇەلەتلىيىن خۇ و دەولەتلىن دى و خۇل رىزىن پېشلىا رىزلىگرتىيان بىنىت.

راھىنان

- دبىت ولەتەك بانگەوازا پاراستنا مافى مرۇقى لىبەدەت و بەلى گرتن و ئەشكەنجەدان ب حەزا بەرپىرسان بىت؟
- دبىت ھەر پارتەكا سىياسى ب رىكا توند و تىژىي دەستەلەتلى بدەست خۇقە بىنىت و بانگەوازا پاراستنا مافى مرۇقى ژى لىبەدەت؟
- سەپاندنا حزبايەتلى ب زورى، چەوا دەھەلسەنگىنى؟ ژ وى روىي قە بەرسقا خۇروون بكة.
- دەستەلەتدار، مافى مرۇقى ددەن يان ماف ژ بنەرەتدا ھەنە؟
- دجفاكى دا پىدقى يە ھەر كەسەكى فىرى مافىن وى بكەن؟
- لدەمى مافى كەسەكى دەيتە پېشلىكرن دقلىت پەنايى بۇ كىژ دەزگايى ببەت؟

پشکا چاری

ب نیقده وله تی بوونا مافی

مروقی

تەۋەرى ئىكى

گرنگى يا مافى مروقى د پەيوەندىيىن نىقەدەولەتيدا :

دەئەفرۇدا، لژىر كىمبۇونا دەستەھلاتا دىكتاتورى قەبۇلۇيا جىكاكان وبەيىزبۇونا (تەۋرۇما) دىموكراسىيى و پىشكەفتىنا تەكنولۇجىيا و دەركەفتىنا چەندىن رىكخراۋىن نىقەدەولەتى تايىبەت ب مافى مروقى ومروفايەتئى قە، ۋەكو رىكخراۋا لىبۇرىنا نىقەدەولەتى، رىكخراۋا جافدىرىكرنا مافى مروقى د دونىايى دا، فەرنەسا نازاد، خاچا سۆر و رىكخراۋىن جىكاكى مەدەنى ودامەزاندنا رىكخراۋىن ھەرىمى وبەرتەنگ بۇونا تىگەھى سەرۋەريا دەولەتى، مافى مروقى د ئاستى نىقەدەولەتيدا رۇزانە د پىشكەفتىن و گەشەكرنىدايە. مافى مروقى بوۋىيە پىقەرەكى گرنگى پەيوەندىيىن نىقەدەولەتى. ئەو دەولەتتىن جورەك ژ جۇران مافى مروقى تىدا دەينە پىشلىكرن و رىكخراۋىن نىقەدەولەتى و ھەرىمى پىشلىكارىيىن وان دئىخنە بەرچاق، داخازا باشكرنا رەۋشا مافى مروقى ژى دكەن. ۋەكى دىيژن جىھانا ئەفرۇ يا بوۋىيە گوندەك و كۆمەكا رىكخراۋىن نىقەدەولەتى يىن ۋەسا دەركەفتى نە، تەكنولۇجىيايا پىشكەفتىيا ئەفرۇ بۇ شەرمزاركرنا وان دەولەتان بكار ئىنايە كو گوھداريا مروقى و مروفايەتئى ناكەن و كورسىك و دەستەھلاتا خۇ لسەر ھەمى تىشتان دانايە. نەو، ژلايەكى قە ب رىكا گفاشتنا رىكخراۋىن نىقەدەولەتى و كۆمەل و رىكخراۋىن سىياسىيىن دەولەتان و جەماۋەرى ۋەلاتى، ژلايەكى دى ژى قە ب زوى بسەر ئافكەفتىن و ئاشكەرابوونا راستىيىن قەشارتىيىن وان، وان دەولەتان شەرمزار دكەن.

چەوساندنا گەلەكى، ژلايى دەستەھلاتدارىن ۋى دەولەتئىقە، ئەو ژى ب بكارئىنانا توندو تىژيا زور، توندو تىژىيەك كو رىزگرتن نەبوو بىنەمايىن جارناما جىھانى يا مافى مروقى و نەبۇچ ژوان سۆزنامىن نىقەدەولەتى دگرىت و بەرھنگارىن خۇب شىۋەيەكى زر نە مروفايەتئى ژناف دىبەن، دبارودۇخەكى ۋەسادا، پىدقى يە پەنايى بۇ جىكاكى نىقەدەولەتى بىبەن ۋەو ژى ب رىكا ئەنجومەنى ئاسايشا نىقەدەولەتى، بۇ راكرتنا ۋى جۇرى زوردارىيى، رەۋايى ب دەست تىۋەردانا كاروبارىن نافخۇيا دەولەتان بىدەت، ب تايىبەتى دژى رىيىمىن وان گەلان كو ب رىكەكا نەرەۋا و سەربازى ھاتىن و بوو سەپاندنا خۇ ژى زمانى

ژنازار و ئەشكەنجەدان و تەپەسەر كرنى چ دى نزانن... ھەر وى چەندى ژى رىك ب نەتەوھەين يەكگرتى دا، د كوچرەوا (مەشەختبونا) سالا ۱۹۹۱ يا گەلى كورد بريارا ۶۸۸، بۇ پاراستنا مافى مرؤفى ل عىراقى ب گشتى وكوردستانى ب تايبەتى دەر بىخيت، دەر كەفتنا ئەفى بريارى بۆويه دەستپىكا دەستپوھردانا نەتەوھەين ئىكگرتى د كارو بارين وان دەولەتان ئەوين كو ب شيوەكى بەرفرەھ مافى ھەفوەلاتيىن خۇ پيشيل دكرن. ئەفەبوو دچارچووقى ئەقان گوھورينا دا نەتەوھەين ئىكگرتى، ب مەرەما راگرتنا قان پيشيلكارين ل سومال و يوگسلافيا و كوسوفو رويدان. ل ھەواروان بچيت.

گوھورينا پرنسپا دەستپوھرنەدانى ل كاروبارين دەولەتان كو د ميساقى نەتەوھەين ئىكگرتى دا چەسپاند بوو، بۇ دەستپوھردانى ل دەمى پيشيلكرنا مافى مرؤفى، ب دەستكەفتىەكى گرنكى خەباتى يە ل بىخەمەت چەسپاندنا ھەمى مافين مرؤفى، گرنكترين گوھورين نيف دەولەتى دەيتە دانان، كو دبیتە رىگرەك ل بەردەم دەستەلاتا بى سنوريا رژيمن ديكتاتورى، ئەف رژیمە بەراھىكى ب ساناهى و ب ھىجەتا دەستپوھر نەدانا د كاروبارين ناوfoxيىن وندا، مافين مرؤفى ب شيوەكى بەرفرەھ پيشيل دكرن.

راھينان

- ئايا نەتەوھەين ئىكگرتى دشين رى ل وان پيشيلكارين دژى ب مافى مرؤفى دەيتە كرن بگريت؟ چاوا؟

- رىكخراوين مافى مرؤفى دشين ب ھىزى، رىكى ل پيشيلكاريان بگرن.

- گەلەك جارانا مەگوھ لى دبیت كو رژیمەكا دياركرى پىگير نابيت ب ياسايين نيف دەولەتى پيدفى يە سزا بدەت، ھەتا رەوشا خۇ ژ وى لايقە باش بکەت، ئەرى تو دشى لايەنەكى ژ وى جۆرى دەستنيشان بکەى؟

- گوھورينا پرنسپا دەستپوھرنەدانى د كاروبارين نافخودا بۇ دەستپوھردانى چەوا ھەدلسەنگينى؟

- دەمەكى زورە تورکيا پىكولا چوونا ناف ئىكەتيا ئەورۇپا دکەت، بەلى ھەتا نھۆ نەھاتىە وەرگرتن، گرنكترين ئەگەرین وەرنەگرتنا وى چنە؟

تەۋەرى دوۋى

رېڭخراۋىن مافى مرقۇى:

ل ۋەلاتىن كافلىرى ب ئاگرى جەنگى ھاتىنە سوتىن، چەندىن رېڭخراۋ ب مەرەما چافدىرى كرنا مافى مرقۇى و نەھىلن كارەساتىن ھەردوۋ جەنگىن جىھانى جارەكا دى دوۋبارە نەبنەقە ھاتنە دامەزراندن رېڭخراۋان ب شىۋەكى گشتى دكەنە دوۋ پشك:

۱- رېڭخراۋىن نىشەدەولەتى يىن نە حكومى: ئەقان رېڭخراۋان دەستى ھارىكارىي بۇ ھەمى جىھانى ھافىتىنە. و د پىرانيا دەولەتىن جىھانى دا، چ ب ئاشكرا و چ ب نەپنى، نوپنەرپن خۇ ھەنە و لدويف ھەمى جۇرپن پېشلىكارىيەكى دگەرن كو دبنە ئەگەرى دەرگەفتن ژ بنەمايىن مافى مرقۇى خەلكەكى زور ل دەۋرۋبەرپن وان كوم بوۋىنە. زىدەبارى قى كو سالانە، راپۇرتان سەبارەت ب پېشلىكارىيىن مافى مرقۇى ئامادە و بەلاڧ دكەن. د ھەمان دەم ژى دا بۇ ئاگەھداركرنا خەلكى ل مافىن وان چەندىن پەرتووك ونامىلكىن ب بھا ل بىفپىن جۇراجۇر راگەھاندن و چاپ و بەلاڧەكرن، قى چەندى ژى ھىسارىي دناڧ خەلكى دا بەلاڧ بكەن راپورتىن وان ژى ل ئاستى نىڧ دەولەتى دەنگ قەدانەكا باش ھەيە. (رېڭخراۋا لىبۇرىنا نىڧ دەولەتى - ئەمنستى ئىنتەر-ناشىنال) كو بارەگەھى وئ يى سەرەكى ل برىتانىايە، (رېڭخراۋا چافدىرىا مافى مرقۇى- ھىومان رايىت وچ) كو بەشەكى وئ ژى بۇ چافدىرىا پېشلىكارىيىن دەقەرا رۇژھەلاتا ناڧەراست ھەيە ب ناڧى (مىدل ئىست وچ) و بارەگايى وى ژى ل ئەمىركايە. (رېڭخراۋا فەرەنسا ئازاد-فرانس لىبەرتى) بارەگايى وئ ل فەرەنساىە.

۲- رېڭخراۋىن نە حكومى يىن دەقەرى: ئەڧ رېڭخراۋە زىدەتر دەقەرىنە و چافدىرىا وان پېشلىكارىيان دكەن كول جەھەكى يان دەولەتەكا دىاركرى دا روۋى دەن. ھندەك ژ حكومەتىن پېشلىكار، ب مەرەما خاپاندنا جىھانى رېڭخراۋىن ب قى جۇرى د ۋەلاتىن خۇدا دادمەزىرىنن و كەسىن

دېنه بهرپرس، گو د ئاستى پېشلىكارىيىن حكوومهتتىن خۇدا بېدەنگدىن، باشتىرىن
نمۇونەزى ل سەرھان رېكخراوان رېكخراوا مافى مرۇقى يا عىراقى ل سەردەمى
بەعسىيان و ھەفكويىيىن وئ بەلى مەرج نىنە ھەمى رېكخراوئىن حكومى و دەقەرى
ژ وى جۇرى بن، بەلكى ھندەك ژوان رۆلەكى باش يى ھەى ل ھەردوو بياقئىن
ئاگەھداركرن وھشياركرنا خەلكى ل مافىن وان و دەستنىشانكرنا پېشلىكارىيىن وان.

۳- رېكخراوئىن نافخوئىيىن نە حكومى:

ئەوان رېكخراوان قە دگريت د چارچوقى ئىك دەولەتدا، سەربخۇ ژ حكومەتى
كارى دكەن، پىرانيا وان پەيوەندى دگەل رېكخراوئىن نە حكومى يىن جىھانى و
دەقەرى ھەنە و ھندەك جاران ژى د ئىك تۇرا كاركرنى دا دىن.

كارى رېكخراوئىن نافخوئىيىن ژلايى ياسايى قە دەيتە رېكخستن كىب ياسايا كۆمەل و
رېكخراوان دەيتە نىاسىن، ئەف ياسايە ژ دەولەتەكى بۇ دەولەتەكا دى جودايە،
چەند دەولەت ژى يا ديموكراتى بىت ھند ژى ياسايا وئ يا قەكرىە و كارساناھى
دبىت بۇ دروست كرن و كاركرنا رېكخراوان و بەروشاژى چەند دەولەت يا
دىكتاتورى بىت ھند ياسايا وئ دى رېگربىت ل بەرامبەر كارى رېكخراوان دا،
ھندەك جاران ژى ھەر رېكى نادەت بۇ دروست بۇونا وان بىتنى ئەو نەبن كو
دروستكەرئ دەولەتى ب خۇ بن.

رېكخراوئىن نافخوئىيىن نە حكومى رۆلەكى مەزن ھەيە ل پېشقەبرنا جقاكى
مەدەنى و چەسپاندنا پىرەنسىپا مافى مرۇقى و دياركرنا ئەوان پېشلىكارىيان يىن
دەستەھلات ئەنجام دەت لەورا كۆمەل گشتى يا نەتەوئىن ئىكگرتى د بىرھاتنا
پېنجى سالان يا جارانما جىھانى يا مافىن مرۇقى دا بىريارەك پەسەندكر تىدا
داخاز ژ حكومەتتىن دەولەتان كر كارى زىدەتر ساناھى بكەن بۇ كارى رېكخراو و
ياسايىن وان ب جۇرەكى دارىژن رېگريى دروست نەكەن ل بەرامبەر وان.

رېځخراوا لېبېرېنا نېف دډولەتې - ئەمنستې ئېنتەرناشنال

Amnesty International

بۇ پتر پوهنکرنا کارئ رېځخراوېن نېف دډولەتې، رېځخراوا لېبېرېنا نېف دډولەتې - ئەمنستې ئېنتەرناشنال - دئ کەینە نموونە، هەتا ل جوړو ئەرک و چاوانیا کارئ رېځخراوېن نېف دډولەتې تئ بگههین.

نارمئ رېځخراوا ئەمنستې ئېنتەرناشنال

رېځخراوا لېبېرېنا نېف دډولەتې - ئەمنستې ئېنتەرناشنال - رېځخراوہکا خو بهخشا جیہانیہ بۇ وان کەسانہ کو داخازا مافی مرؤقی دکەن و کاری ژئ بۇ پاراستنا وان مافان دکەن. ئەف رېځخراوہ بزافهکە، ل سەر ئاستئ سەرجهم حکوومەت و وېرورایئ سیاسی و ئایینی یا سەر بهخوئیه. پشتهقانی و بهرهنکاری چ حکوومەت و پژیمەکا سیاسی ناکەت، دیسان پشتهقانی و بهرهنکاریا بیروباوهرئ وان قوربانیان ژئ ناکەت کو پیکولا پاراستنا مافئ وان بۇ دکەت. ژبلی پاراستنەکا بئلایانە یا مافی مرؤقی، چ مەرهمەکا دی نینە، ئەف رېځخراوہ کاری بۇ کوم کرنا خەلکئ چالاک و خوئبهخش دکەت، ئەو کەسئ بئبهرامبەر پشکەکئ ژ پیکول و دەمئ خو بۇ وی ئەرکی تەرخان دکەن. ئەفئ رېځخراوئ ژئ د هەمی جھئ جیہانی دا، تۆرەکا جوړاو جوړ ژئەندام ولایهنگرئ خو هەیه. دوماهی

سەرژمىردا، نىزىكى مىليۇنەك و نىف ئەندام ولايەنگر و ھەقال دىدەتر ژ (۱۵۰) وەلاتاندا ھەنە و ئەندامىن وئ ھەلگىرەن ھەمى جۇرەن ھىزا رەوشەنبىرى و كۆمەلەيتى و جوداھىيەكا مەزن ژى دناقبەرا بىرو باوەرەن سىياسى و ئايىنى وان داھەيە، بەلى كارەن وان دا بۇ چىكرنا جىھانەكى كوتىدا ھەمى كەسان مافەن وان يەن مەرفاھەيتى دپاراستى بن، ھىزو بۇچوونەن وان وەكى ئىكن. ئەقى رىكخراوى د نىزىكى (۱۰۰) وەلات و دەفەرەندا لقەن دانپەداي يەن خۇقەكرىنە، كۇب ھىزان لاو و قوتابى و بىسۇر د بىاقى مافى مەرفى دا كارى تىدا دكەن.

رىكخراو خۇ دبىنەت د جىھانەكى داکو خەلك ب ھەمى مافەن مەرفى، ئەو مافەن ل جارناما جىھانى يامافى مەرفى و پىقەرەن دى يەن مافى مەرفى يەن نىف دەولەتى داھاتەن پى خۇش بىن.

تەوەرە سەرەكى يى خەباتا قى رىكخراوى دقان خالەن خارى دا خۇقە دبىنەتقە:

- خەباتكرن بۇ دانانا رادەكى بۇ كوشتن سىياسى و كارەستەن بى سەروشوبىكرنى.
- بەرھىكارىا سزايى كوشتنى (سىدارەدان و گوللەبارانكرن) و ئەشكەنجەدانى و ئەو تىستەن دى دكەت كول خانا تەپەسەركرنا توندوتىژى دەيتە دانان.
- خەبات بۇ دەستەسەركرنا پىشلىكارىەن مافى مەرفى و ھىنارتنا وان بۇ دادگەھان.
- پىكول بۇ ئازادكرنا زىندانىەن ھىزو بىران، ئەو ژى ل دوىف ياسايا بنەرەتى يى رىكخراوى، ئەو كەسەن ب ئەگەر ((بۇچوونەكا سىياسى، ئايىنى، يان ھەر بۇچوونەكا دى كود وژدانا وان دا شىنبوويە، يان زمان، يان رەسەنى نەتەوھىي يان جفاكى، يان بارى ئابوورى، يان ژدايكبۇون، يان ھەر تىستەكى دى بەلاف كرىن و توندوتىژى بكارئىنايە و داخاز بۇ بكارئىنانى نەكرىيت.

- پېكول بۇ دادگە ھكر نه كاب لەز و دادپەر و درانا بۇ زیندانیان.
- بەرھنگاریا وان پیشیلکاریین خراب کو بەرامبەر ب مافین کەلتوری و جفاکی و ئابووری دەینە کرن.
- پېكول بۇ رازیکرنا کۆمپانیا و دەزگەھین ئابووری ھەتا پاراستنا مافی مرؤفی بکەن وب چافەکی بلند تەماشەبکەن.
- بەرھنگاریا وان پیشیلکاریان دکەت، کو دەزگەھ و کەسین ژ یاسایا دەولەتی دەر دکەفن کو دەولەت وەك پیدفی ب ئەرکی پاراستنا خەلکی خۆ نەرابیت.
- ھاریکاریا وان پەنابەران کو مەترسیە ب زفەر نە وەلاتین خۆ کو دویر نینە مافین وان یین بنەرەت تیدا بەینە پیشیلکرن.
- داخازی ژ حکومەتان دکەت ل دەمی شەری چەکارنە، کەسی ب شیوہکی نە یاسایی نەکوژن.
- داخازی ژ گروپین چەکار دکەت سنوورەکی بۇ پیشیلکاریین خۆ دابنن وەکی گرتنا خەلکی ل سەر ھزروبیران، ترساندن خەلکی، ئەشکەنجەدان، کوشتنا نە یاسایی.
- خەبات کرن بۇ دانانا سنورەکی بۇ سەربازکرنا زارۆکان.
- ھاریکاری کرن دگەل ریکخراوین نە حکومی یین دی، ونەتەوین ئیگکرتی و ریکخراوین حکومی و دەولەتی و دەفەری، بۇ پیشتەفانیا مافین مرؤفی.
- مسوگەرکرنا چاقدیریا پەیوەندیین سەربازی و ئاسایش و پۆلیسیین نیف دەولەتی دپخەمەت پاراستنا مافی مرؤفی دا.
- ریکخستنا بەرنامەکی بۇ فیربوونا مافین مرؤفی و ھشیاریا زیدەتر ل وی بیافی.

ئەف رېڭخراۋە و سەرجهم رېڭخراۋىن ۋەك ۋى، فايلېن جودا جودا بۇ ھەر دەولەتەكى ژ دەولەتېن دونياىي قەكرىنە و لژنەكا سەربەخۇ سەربەشتيا ھەر ئىك ژ وان فايلان دكەت و پرانيا بەرپرسىن فايلان نابن خەلكى وان ۋەلاتان بن، ھەتا بىلايەنى تىدا ب تەمامى بەيتە پاراستن.

راھىنان

- ئەو رېڭخراۋىن نىف دەولەتى ئەۋىن دىيىن دەستى وان دپاراستنا مافىن مرقۇى دا ھەبىت كىشكن؟
- ئەرى رېڭخراۋىن مافى مرقۇى چەكى ب كاردىنن بۇ رېگرتنان ل پىشلىكارىيىن مافى مرقۇى؟
- رېڭخراۋىن حكومى و دەقەرى ب چ رىك دىيىن خۇ بسەپىنن و جەئ باۋەريا ھافۋەلاتىيىن ۋەلاتى خۇبن؟
- چ رېڭخراۋەكا دى يا نىف دەولەتى تە گوھ لى بوۋىيە ب كورتى بەحسى ۋى بۇ ھەقالىن خۇيىن خۇيىندكار بكة.

ژیدەر

- ١- جارناما جيهانا يا مافين مروفي.
- ٢- اللجنة الدولية للصليب الاحمر/ الملحقات ((الپروتوكولان)) الاضافيان الى اتفاقيات جنيف المعقود في ١٢ آب / ١٩٤٩ / جنيف - ١٩٧٧ .
- ٣- حقوقنا مجموعة أنشطة و تدريبات/ منظمة العفو الدولية المجموعات الفلسطينية.
- ٤- الشريعة الدولية لحقوق الانسان صادرة عن مركز حقوق الانسان في الامم المتحدة في جنيف مايس ١٩٤٥ ترجمة الى اللغة الكوردية من النص العربي المعتمد لدى الامم المتحدة. نشر في كوردستان في حزيران / ٢٠٠٠ ألهة المنفذة للمشروع: (American society For Kurds-ASK)
الجهة المولة: (The Natianal Endowment For Democracy - NED)
اسم المطبعة: مطبعة التربية - أربيل
- ٥- سهرتايهك بو تيگهيشتنى ههلبزاردن/ محهمهد خو رشيد توفيق - ههولير ٢٠٠٣.
- ٦- ((دمنگى مروفي)) گوفارمكا ومرزيه يا ريكرخوا مافي مروفي يه ل كوردستانى ژماره ٤ ي ژفستانا ٢٠٠٣ / ٢٠٠٤.
- ٧- للاجئين حقوق: منظمة العفو الدولية ((ئهمنستى ئينتهرناشنال)).
- ٨- دهستپيك بو: مافهكانى مروفي له كوردستان - عيراق د. صلاح محمد عزيز.

Handwriting practice lines consisting of 18 horizontal dashed blue lines.